

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ  
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

**Кваліфікаційна робота  
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

*Виконала:*  
*студентка 6 курсу, 632 групи*  
*спеціальності «Початкова освіта»*  
**ШТЕФЛЮК ТЕТЯНА ВІТАЛІЇВНА**

*Керівник:* канд. пед. наук,  
**доц. Костащук О.І.**

*До захисту допущено  
на засіданні кафедри  
протокол №3 від 7 листопада 2023 р*

*зав. кафедрою \_\_\_\_\_ проф. Романюк С.З.*

## АНОТАЦІЯ

*Штефлюк Т.В. Педагогічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра. – Рукопис.* Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. –Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 87 с.

### *Зміст анотації*

Магістерська робота присвячена вивченню проблеми становлення соціального статусу молодшого школяра.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст роботи викладено на 87 сторінках.

Мета магістерського дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра. Задля досягнення поставленої мети: проаналізовано основні теоретичні аспекти проблеми становлення соціального статусу молодшого школяра в освітньому процесі; розкрито психологічні фактори та особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці.

Ключове поняття дослідження «*соціальний статус молодшого школяра*» інтерпретовано як певне положення особистості у соціальній ієрархії, яке визначається її місцем у системі освіти та соціокультурному середовищі; це сприйняття дитиною себе ,усвідомлення власної ролі у межах учнівського колективу тощо.

Визначено, що на становлення соціального статусу школяра впливають такі фактори, як: відношення до навчання, взаємодія з однолітками, стосунки з вчителем, участь у різноманітних заходах. У молодшому шкільному віці закладаються основи соціального статусу молодшого школяра через розвиток емоційної сфери (вміння керувати емоціями, прояв емпатії), формування соціальних навичок (знання та дотримання норм спілкування), вплив родинного оточення.

Обґрунтовано педагогічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра, які згруповані на зовнішні (включення дитини у шкільне соціальне середовище/ адекватність, узгодженість вимог до дитини, використання певних санкцій, вплив референтних груп) внутрішні умови (формування соціальної позиції школяра, формування соціальної ідентичності молодшого школяра), реалізація яких оптимізує процес становлення соціального статусу.

*Ключові слова:* соціальний статус, статус особистості, соціальне становище, соціум, соціальна роль.

## **ABSTRACT**

*Shtefluk T.V. Pedagogical conditions for the formation of the social status of a junior high school student.* - Manuscript. Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 87p

### *Contents of the abstract*

The master's thesis is devoted to the study of the problem of the formation of the social status of a junior high school student.

The purpose of the master's research is to determine and substantiate the pedagogical conditions for the formation of the social status of a junior high school student. In order to achieve the set goal: the main theoretical aspects of the problem of the formation of the social status of a junior high school student in the educational process were analyzed; psychological factors and features of the development of relationships in primary school age are revealed.

The key concept of the study "social status of a junior high school student" is interpreted as a certain position of an individual in the social hierarchy, which is determined by his place in the education system and socio-cultural environment; this is the child's perception of himself, awareness of his own role within the student body, etc.

It was determined that such factors as: attitude to learning, interaction with peers, relationship with the teacher, participation in various activities influence the formation of the social status of a schoolchild.

Key words: social status, individual status, social position, society, social role.

## **ВСТУП**

### **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ**

- 1.1. Соціальний статус особистості як предмет наукового дослідження
- 1.2. Психологічні фактори становлення соціального статусу молодшого школяра
- 1.3. Особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці

#### **Висновки до розділу 1**

### **РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА**

- 2.1. Критерії, показники та рівні сформованості соціального статусу молодшого школяра
- 2.2. Експериментальне дослідження соціального статусу молодшого школяра
- 2.3. Обґрунтування педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра

#### **Висновки до розділу 2**

## **ВИСНОВКИ**

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

## **ДОДАТКИ**

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Формування особистості продовжується і в молодшому шкільному віці в міжособистісних стосунках під впливом оточення, у першу чергу, сім'ї та різних виховних інституцій. Важливе значення у цьому процесі належить соціальним чинникам, пов'язаним з різноманітними аспектами соціального життя дитини – в оточенні дорослих, однолітків, у різних групах, серед яких дуже рано істотну роль починають відігравати групи ровесників і, зокрема, довготривалі (постійні) колективи в школі. Міжособистісні стосунки, які виникають у цих групах, ставлення дітей одне до одного, їхні взаємні оцінки та очікування – все це вагомі моменти гармонійного особистісного розвитку кожної дитини.

Формування гуманістично спрямованої, відповідальної, впевненої у собі, з достатньо високою самооцінкою, психічно здорової, щасливої особистості великою мірою залежить від становища, яке вона займає у певному колективі. Становище особистості у групі фіксується у понятті «соціальний статус». Соціальний статус – це поняття, яке включає характеристики об'єктивного становища дитини в системі міжособистісних взаємин (ставлення до неї з боку ровесників, обумовлене, перш за все, відповідністю її якостей і рольової поведінки груповим нормам та вимогам) і суб'єктивне відображення особистістю свого об'єктивного становища в групі.

З'ясуванню різноманітних аспектів становлення статусу дитини в колективі ровесників присвячено значну кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних психологів. Зокрема, вивчалися питання впливу статусу на емоційний та психічний розвиток дитини, на формування її особистості в цілому (В.Р. Кисловська); особливості процесу усвідомлення та переживання дитиною свого становища в системі взаємин колективу (М.Й.Боришевський); вікові та індивідуальні особливості популярних і непопулярних дітей у групі ровесників; шляхи корекції статусу дітей.

У той же час низка питань становлення соціального статусу залишилася недостатньо з'ясованою. Зокрема, соціальний статус, який вивчався переважно в контексті міжособистісних взаємин дітей, ніколи не виступав спеціальним об'єктом дослідження. Недостатньо розглядалося питання комплексного впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників на становлення статусу. У дослідницькій практиці не знайшла змістовного відображення проблема залежності статусу особистості від успішності в навчальній діяльності.

Актуальність теми визначається гостротою, якої набуває у зв'язку зі здійсненням реформи шкільної освіти проблема більш ранньої підготовки дітей до навчання у школі, підвищення їхньої готовності до взаємодії та спілкування з учителем і, особливо, новим колективом ровесників. Вивчення даної проблеми диктується потребами практики навчання та виховання у початкових класах школи. Основні напрямки реформи школи передбачають перехід до шкільного навчання з шести років.

**Мета дослідження:** обґрунтувати педагогічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра.

**Об'єкт дослідження** – соціальний статус молодшого школяра.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови становлення соціального статусу школяра.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

- 1) розкрити проблему соціального статусу молодшого школяра у психолого-педагогічній літературі;
- 2) виокремити психологічні фактори розвитку міжособистісних стосунків у молодшому шкільному віці;
- 3) дослідити стан сформованості соціального статусу молодших школярів
- 4) обґрунтувати педагогічні умови становлення соціального статусу молодших школярів.

**Методи дослідження.** Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано: загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення науково-теоретичних даних); методи емпіричного дослідження: анкетування, тестування (методики: «Два будинки»; Проба «Де Грефе»; Методика Драбинка; «Метаморфози» Шванцара, модифікації Д. Р. Сорокова).

**Практичне значення** дослідження полягає у обґрунтуванні педагогічних умов, що сприятимуть становленню соціального статусу молодшого школяра.

**Структура і обсяг роботи.** Магістерська складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.



# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

### 1.1. Соціальний статус особистості як предмет наукового дослідження

Частиною концепції соціальної стратифікації є теорія соціального статусу. Згідно з нею, соціальна нерівність – це нерівність статусу, що виникає внаслідок здатності або нездатності індивідів виконувати ту чи іншу соціальну роль. Соціальний статус (від лат. status – стан) – становище особи чи групи в суспільстві, яке визначається соціальними ознаками (економічне походження, професія, кваліфікація, освіта, політичні можливості тощо) та демографічними ознаками (стать, вік, тощо).

Соціальний статус – сукупність прав і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язаних з виконанням нею певних соціальних ролей [20].

Кожна людина має багато статусів (брат, батько, чоловік, мер міста, член політичної партії тощо), тому що вона є членом багатьох соціальних груп і організацій. Статуси класифікуються за різними критеріями (рис. 1.1). Вся сукупність статусів однієї особи називається набором статусів.

Існують різні рольові теорії, які визначають людину як набір соціальних ролей, які вона/вона виконує, відповідно до норм і моделей поведінки, властивих цій соціальній системі. Відповідно до цих теорій, виконання людиною тієї чи іншої ролі істотно впливає на її мотивацію, ставлення до навколишнього світу. Кожна роль у наборі ролей представлена набором різних зв'язків. У результаті набір ролей створює структуру соціальних відносин.

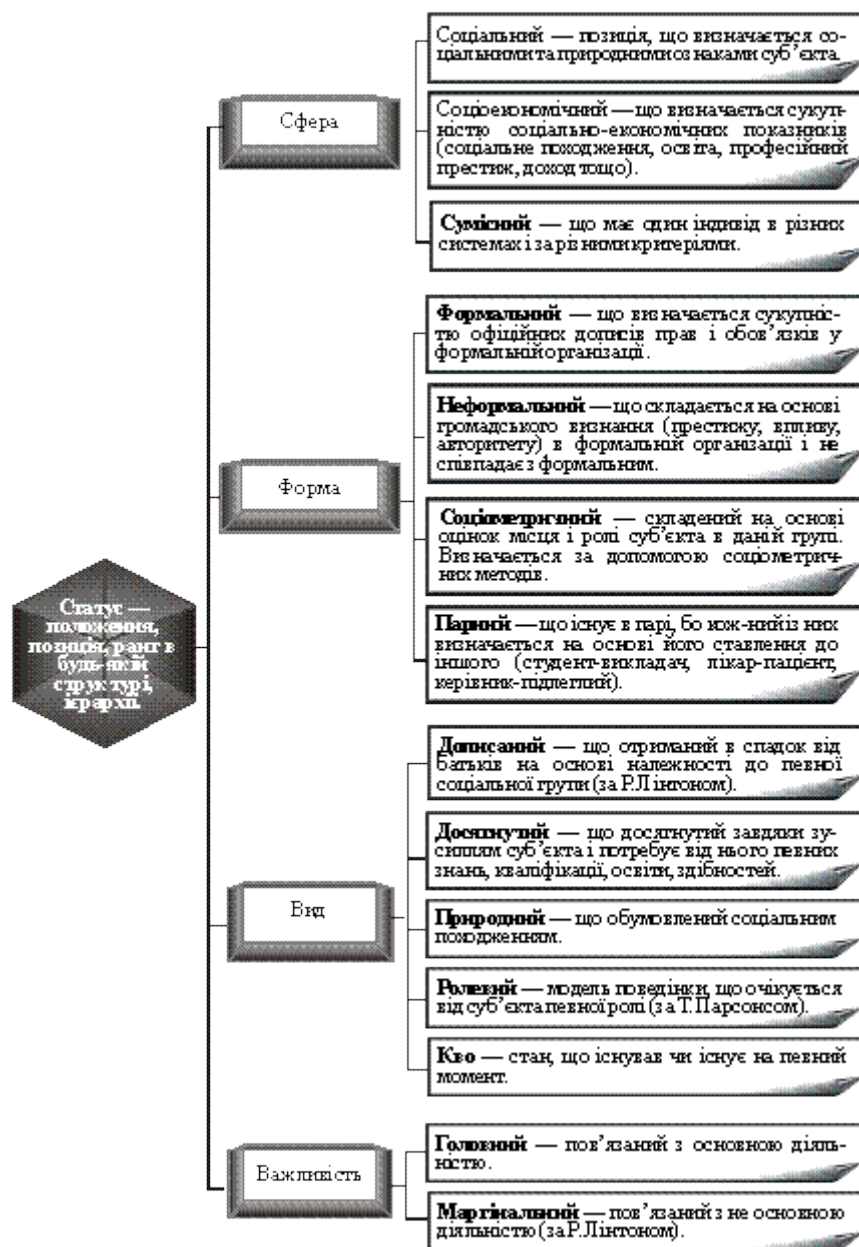


Рис. 1.1 – Типи статусів

Соціальна роль – це певна модель поведінки, яка відповідає даному статусу і характеризує його динаміку. Це визначається набором норм і очікувань оточення. Немає ролі без статусу і статусу без ролі. Кожна роль має ряд прав і обов'язків, які розкривають зміст статусів і забезпечують їх функціональний зв'язок. Право – це система загальнообов'язкових соціальних норм, а також відносини, що встановлюються за допомогою цих норм. Це те, що актор цієї ролі може дозволити собі по відношенню до себе і

себе по відношенню до інших [37]. **Обов'язок** – це моральна, соціальна або юридична вимога до соціально очікуваної поведінки з боку індивіда або групи. Так він повинен ставитися до інших. Виконуючи певні обов'язки, особа несе відповідальність за своєчасність та якість їх виконання. Наприклад, магістр – це статус у сфері виробництва. **Обов'язком** майстра є роздача і видача робітникам завдань, пояснення їх виконання, підтримання технологічної та трудової дисципліни, оцінка результатів роботи. У свою чергу, **обов'язком** працівника є своєчасне та якісне виконання виробничих завдань, ефективне використання матеріалів та обладнання, дотримання дисципліни. Статус майстра має сенс лише для працівника. Вони функціонально пов'язані (функція майстра – визначити завдання, функція робітника – його виконати). Для інших працівників майстер – просто колега.

Найбільш характерний для конкретного індивіда статус, з яким його ототожнює оточення, називається **основним статусом**. Основний статус визначає манеру поведінки, коло спілкування, спосіб життя тощо [87].

У соціології, крім поняття соціального статусу, існує поняття статусу особистості. Це визначається місцем, яке індивід займає в малій групі залежно від його індивідуальних особливостей. Особистий статус важливіший для друзів.

Розрізняють також **природний статус**, який людина отримує від народження (національність, стать, фізичні та розумові дані), і **досягнутий статус**, якого людина набуває з часом, у процесі соціалізації (освіта, кваліфікація, культурний рівень тощо).

Типи соціального статусу: **економічний** (робітник, підприємець, власник, підприємець, банкір), **професійний** (вчитель, водій, слюсар), **політичний** (демократ, комуніст, шовініст), **релігійний** (священик, віруючий, парафіянин), **демографічний** (стать, вік, національність), **члени сім'ї** (дружина, дитина, брат, син). Вони є підструктурами соціальної структури суспільства, інституційними сферами і представлені відповідними

інститутами: держава і право, виробництво, освіта (економічно-професійна основа), сім'я і шлюб (сімейно-сімейна основа), релігія (релігійна основа).

Кожна асоціація має величезну кількість статусів, тільки професійні налічують кілька сотень тисяч. Кожен статус належить певній кількості людей, які складають соціальну групу. Тому кожен статус у суспільстві представлений окремою соціальною групою. Ціле утворює всі групи статусів. соціальний склад населення [75].

Групи статусів займають певне місце в ієрархії статусів. Останній формується громадською думкою. Наприклад, статус професора всюди цінується вище, ніж статус прибиральника. Місце певної статусної групи в ієрархії називається рангом. Звання може бути високим, середнім і низьким. Чим більше суспільство цінує статус, тим вище його ранг, тим більше у нього привілеїв, переваг, поваги, символів, слави.

У суспільстві під впливом різних факторів відбувається статусне вирівнювання, уніфікація статусів – відповідність становища індивіда чи соціальної групи в ієрархічних статусних системах, створених за різними критеріями: доходу, влади, престижу. Так, багато людей намагаються переїхати в більш престижний район, навчати дітей у більш престижних навчальних закладах, купити більш престижні, дорожчі автомобілі тощо. Реалізуючи свої зусилля, вони призводять до загального рівня виявлення різних складових їхній стан по відношенню до різних його параметрів.

Нівелювання статусу пов'язане з явищем, яке соціологи називають *status frenia* – (від лат. незалежно від застосовуваних норм престижної поведінки і забезпечить різноманітні привілеї, матеріальні блага, соціальну владу, повагу, славу тощо).

Статусні групи, ранжовані за доходом, владою, престижем професії, освітою тощо, утворюють соціальну стратифікацію. Тому стратифікація складається з тих самих статусних груп, що й структура, тільки згрупованих за різними критеріями.

Враховуючи той факт, що стратифікація є багатовимірним явищем і складається з багатьох шарів, які не повністю перекривають один одного, для визначення місця кожного шару в соціальній ієрархії слід використовувати набір методів [11]:

- аналіз статистичних даних, що дає змогу визначити ієрархію доходів, рівень освіти тощо;
- опитування громадської думки, що відображає важливість і цінність того чи іншого соціального стану, соціальної групи, професії;
- соціологічне дослідження ціннісно-нормативної системи, що дозволяє виміряти масштаби впливу суб'єкта на прийняття управлінських рішень, його шанси на участь у політичній владі; характеристика еліти, її здатність чинити тиск на державні структури, переваги та привілеї правителів тощо.

Формування соціального статусу особистості розглядається в контексті проблеми соціогенезу особистості, яка є предметом дослідження різних суспільних наук: філософії, соціології, етнографії, лінгвістики, психології. Відповідно до системного підходу, який був одним із основних методологічних підходів нашого дослідження, у психології особистість розглядається як складна система, яка взаємодіє з навколишнім світом, вступає в соціальні відносини та розвивається в результаті цієї взаємодії.

Місце людини в системі суспільних відносин та її зміни, що визначають спосіб її життя, вчені розглядають як джерело і рушійну силу розвитку людської психіки. Підтвердження цієї думки знаходимо в працях Г.С. Костюк: «Щоб зрозуміти вчинки індивіда та його мотиви, необхідно виходити з місця, яке індивід займає в системі суспільних відносин, функцій і ролей, які він виконує» [13].

Суб'єктом дій є окрема особа і вона характеризується певними правами та обов'язками, наданими їй суспільством, функціями та роллю, яку вона відіграє в малій групі, спільноті та суспільстві в цілому». Як член суспільства

людина розвивається залежно від місця, яке визначає її різноманітні права та обов'язки, і функцій, які вона виконує в цій групі [3].

З якої б точки зору ми не дивилися на соціальну детермінацію індивідуального і психічного розвитку людини, очевидно, що одним з найважливіших її ефектів є те, що людина, як об'єкт соціального впливу ... стає суб'єктом цих впливів у результаті власної діяльності.

У контексті вищесказаного, в нашому дослідженні, ми розглядаємо особистість як суб'єкта процесу формування соціального статусу. Це означає, що молодший школяр набуває власного соціального статусу в результаті предметної діяльності, а не автоматично, внаслідок соціальних вимог, що нав'язуються ззовні. Для цілісного розуміння феномену соціального статусу особистості зробимо стислий аналіз його розуміння в рамках філософії та соціології, що дозволить більш повно представити його сутність.

Соціальний статус – це феномен соціальної структури, під яким у соціології розуміють «не тільки систему соціальних груп (професійних, класових, етнічних, поселенських, демографічних), а й інституційні організаційні форми, що забезпечують їх розвиток і рух, додають стабільності й визначеність «мовних суспільних відносин»; система соціальних статусів, ролей, цінностей і норм, соціальний контроль» [26 с. 346]. Соціальна структура як багатовимірна система включає соціальну стратифікацію, під якою в соціології розуміють ієрархічно організовану структуру соціальних нерівностей, що існує в даному суспільстві в даний історичний період [27].

Соціальну стратифікацію можна побудувати за віковим критерієм, тоді ми говоримо про вікову стратифікацію, тобто «систему, за якої різні вікові групи суспільства неоднаково оплачуються» [27, с.376].

Отже, система вікової стратифікації включає, по-перше, склад і вікову структуру населення (соціально-демографічний аспект), по-друге, вікову структуру соціальної активності (соціально-економічний аспект), по-третє,

вікову структуру організацій і установ (соціально-політичний аспект) [88]. Саме поняття «соціальний статус» характеризує положення людини в системі соціальної стратифікації. Ієрархія соціальних статусів у суспільстві формується під впливом двох чинників: а) реальної важливості окремих функцій для розвитку суспільства, перебудови його основних структур; б) системи цінностей, шкали переваг, які враховуються в конкретній культурі при «зважуванні» соціальних функцій [27].

Термін «статус» походить від латинського дієслова «statuer», що означає «ставити», «встановлювати». Латинське слово «statutum» означало встановлені правила поведінки, статuti та положення. У сучасній літературі поняття соціального статусу включає обидва моменти: а) становище, яке займає особа, і б) права та обов'язки, які на неї покладаються [19], і визначається вченими як конструктивний елемент соціальної організації суспільства, що забезпечує соціальні зв'язки між суб'єктами соціальних відносин [27], як взаємне положення індивіда чи групи в соціальній системі, що визначається соціальними та природними особливостями [25]; як ряд ієрархічно розташованих позицій, що забезпечують можливість індивідів пересуватися по соціальних рівнях [29], як інтегральний показник положення соціальної групи та її представників у суспільстві, в системі соціальної ієрархії та соціальних відносин, що характеризує система прав, привілеїв і обов'язків, яку має її носій [26].

Підсумовуючи філософські підходи до природи соціального статусу, О.В. Харченко зазначає, що сутнісними ознаками соціального статусу в контексті взаємодії особистості та суспільства є: єдність об'єктивного та суб'єктивного; визначення цього феномену соціальних рухів і соціальної мобільності; зв'язок особистості з соціальною структурою та її органічна єдність з особливостями соціальних груп і колективів. Концептуальне ядро категорії соціального статусу людини складають рольові, дистанційні та нормативні характеристики поведінки, які виявляються в ознаках поведінки, стратифікаційній позиції та способі життя [76].

Ознаки статусу простежуються в соціальних нормах міжособистісного спілкування, дотриманні дистанції між учасниками спілкування; Показниками соціального статусу можуть бути особливості одягу, житла, звичаїв, способів проведення часу конкретними групами населення. Оцінка соціального статусу проявляється у прояві поваги та дотриманні ввічливості [76].

Соціологи розрізняють надані та досягнуті соціальні статуси. Обмін досягнутими соціальними статусами залежить від самої людини. Доручення даються індивіду незалежно від його зусиль і заслуг, їхня заміна відбувається автоматично в силу народження людини та у зв'язку з такими ознаками, як стать, вік, родинні стосунки, раса тощо [11]. Різновидом приписуваного соціального статусу індивіда є віковий статус – тобто «соціальне становище, яке присвоюється індивіду в силу його віку» [27, с.375].

Предметом нашого дослідження в контексті вікової психології та педагогіки є віковий соціальний статус учня. Підсумовуючи огляд досліджень проблеми соціального статусу у філософсько-соціологічному напрямі, можна зазначити, що міждисциплінарна характеристика соціального статусу особистості зводиться до таких тверджень:

1. Соціально значущі відмінності між людьми мають біологічну та соціальну основу і типізуються в системі соціальних особливостей особистості.

2. Соціальні характеристики особистості утворюють ієрархію відповідно до цінностей певного суспільства в певний період.

3. Соціальні характеристики індивіда неоднорідні в різних аспектах, згруповані в набори характеристик і можуть бути виміряні.

4. Соціальний статус людини проявляється в ролі, дистанції та нормативних характеристиках поведінки, детермінованих соціально-економічними та культурно-етичними факторами суспільного життя.



5. Рольові, дистанційні та регулятивні особливості поведінки відображаються в стратегіях і засобах невербальної та вербальної комунікації [8; 76].

Предметом соціальної психології є соціальний статус як результат соціальних взаємодій між людьми. Соціальний статус важливий, яким би низьким він не був, бо без нього людина не має прав на інших. Соціальний статус дозволяє людині очікувати і вимагати певного ставлення з боку інших людей [20]. Як зазначає Н.І. Саржвеладзе, індивідуальні права та обов'язки особи як носія статусу пронизують усі сторони життя людини в соціальному світі, від простих форм спілкування до найскладніших форм моральних дій [19].

Основні компоненти соціального статусу в соціальній психології визначаються авторитетом і престижем особистості. Авторитет розуміється як «вплив індивідів, груп або організацій, який набувається і втрачається в ході діалектичних процесів суспільного життя [5, с.5].

Він характеризується кількісними та якісними показниками: широтою (сфера впливу, кількість членів групи, що беруть участь у взаємовідносинах), глибиною (авторитетність позиції, авторитет особистості, види діяльності, до яких вона відноситься), стійкістю. Об'єктивною основою влади є результати та наслідки дій [20], а вирішальним моментом у формуванні владних відносин є не об'єктивна цінність окремих властивостей особи сама по собі, а їх суб'єктивна цінність для інших.

Престиж (франц. prestige – авторитет, вплив, повага) розуміється як ступінь визнання суспільством заслуг індивіда (соціальної спільноти), суспільна оцінка його соціальної значущості, результат співвідношення соціально значущих характеристик індивіда зі шкалою цінностей, що склалася в певній групі в цілому.

Статус особистості можна розглядати як міру престижу у спілкуванні з іншими, відповідно, завоювання чи втрата престижу є одним із механізмів взаємодії суспільства та особистості. Надання престижу може відбуватися на

двох рівнях: офіційному (у формі надання формальних ознак престижу) і неофіційному (виражається в почуттях любові та поваги до особистості).

Таким чином, провідною позицією психологічної науки є соціальна, соціальна обумовленість психіки. Як явище, спочатку зовнішнє по відношенню до індивіда, соціальний статус руйнується системою його внутрішніх умов, інтерналізованих у його структурі. Вивчаючи соціальний статус у контексті розвитку особистості, дослідники намагалися визначити місце соціального статусу та соціальну роль, яку він визначає в структурі особистості.

Статус, ролі та ціннісні орієнтації, що будуються на них, утворюють базовий клас властивостей особистості; визначають особливості мотивації поведінки, структуру соціальної поведінки, які формують другий ряд особистісних характеристик. Вищим інтегральним ефектом взаємодії первинних і вторинних особистісних характеристик є характер і схильності людини [8].

На відміну від «зовнішніх» соціальних норм, особистісні норми тісно пов'язані з певними утвореннями внутрішнього світу індивіда, є «інтегруючою ознакою суб'єктивного світу індивіда, абсолютною для даного індивіда» [23,с.94]. Саме статус особистості, на думку дослідника, опосередковує вплив соціальних норм на особистісному рівні, а також визначає формування особистісних норм [23].

Л. Е. Орбан-Лембрик статус особистості відносить до її структурних компонентів, поряд із «я-характеристиками», психікою, самооцінкою, когнітивною сферою, емоційно-психічними станами, мотиваційною сферою, локусом контролю, соціально-психологічним досвідом тощо [16].

Серед ієрархічних рівнів цілісної індивідуальності Мерлін виділяє систему індивідуальних властивостей організму, систему індивідуальних психічних властивостей і систему соціально-психологічних індивідуальних властивостей, яка включає підсистеми соціальних ролей у соціальній групі, спільноті, соціальному.

На нашу думку, аналіз конкретного соціального статусу полягає у виявленні таких характеристик, як:

- ступінь авторитетності та престижності статусної посади, її місце в системі соціальної стратифікації конкретного суспільства в конкретний історичний час;
- обсяг і зміст прав, привілеїв та обов'язків суб'єктів статусу;
- міра «даності-креативності», «формальності-неформальності» статусно-рольової функції;
- специфіка соціальних груп, усередині яких конструюється соціальний статус;
- специфіка визначення соціального статусу (одяг, житло, манери, способи проведення часу людьми зі статусом тощо);
- оцінка соціального статусу (виявлення поваги/неповаги, повага/неповага ввічливості) та соціальних санкцій у міжособистісних взаємодіях.

Особливої уваги потребують етапи переходу індивіда з одного соціального становища в інше, зайняття нового місця у віковій стратифікації суспільства. Цей перехід від однієї соціальної функції до іншої, від одного рівня обов'язків і прав до іншого здійснюється як міра накопичення соціального досвіду та вікової еволюції. Кожне суспільство і держава регулюють ці переходи певними показниками віку права: вибірковим, трудовим, кримінальним тощо.

Англійський етнограф В. Тернер детально описав феномен лімінальності (limen – поріг), тобто такий етап у житті індивіда, коли старе становище члена общини вже залишено, а нове ще не з'явилося. Він виділив три форми прояву лімінальності: перехід індивіда в іншу вікову категорію, зміна статусу індивіда в соціальній спільноті (наприклад, соціальні спільноти), вирішити питання про рушійні сили його психічного розвитку»).

Такі віхи будь-якої модальності, пов'язані з отриманням нового соціального статусу, викликають потребу в особистісних змінах, перебудові всієї системи Его і досить важко переживаються індивідом. Це пов'язано зі

специфікою переходу від Я до «втрати Я», а вже потім до «набуття нового Я», що супроводжує особистісну зміну.

Якщо перебудова не відбувається, можливі труднощі в освоєнні нової соціальної функції, конфлікти з оточуючими або «внутрішній розлад». Тому періоди формування нового соціального статусу особистості в онтогенезі, зокрема соціального статусу учня, потребують значної уваги як науковців, так і практичних психологів у галузі вікової психології та педагогіки. Розглянемо детальніше характеристику соціального статусу молодшого школяра. Як зазначають С. Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча, «щоб зрозуміти сенс того чи іншого періоду життя, його необхідно порівняти з усією структурою життєвого циклу, щоб врахувати його найглибші наслідки для розвитку особистості» [12, с.164] .

Важливість статусу учня для розвитку особистості визначається зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) причинами. По-перше, соціальний статус учня – це перше формальне, соціально значуще соціальне становище, яке має набути суспільство.

Як елемент вікової стратифікації суспільства соціальний статус учнів характеризується тим, що вікова група від 6-7 до 15-18 років (соціально-демографічний аспект) займається навчальною діяльністю (соціально-економічний аспект) у загальноосвітніх навчальних закладах (соціально-політичний аспект).

Відповідно до освітнього законодавства України навчання в загальній середній школі починається з шести-семи років, тривалість навчання для здобуття повної середньої освіти становить 11 років, з них 4 роки в початкових загальноосвітніх навчальних закладах [13]. Однією з особливостей змісту соціального статусу учня є, з одного боку, його позитивна оцінка в суспільстві, а з іншого – усвідомлення не тільки мети, а й необхідності її досягнення.

Формування соціального статусу учня відбувається в контексті як малих (шкільний клас, сім'я), так і великих (школа) соціальних груп, де права

та обов'язки надаються дитині ззовні як програма діяльності. Спосіб життя дитини характеризується потребою у виконанні нових видів діяльності, насамперед навчальної, а також соціальної (виконання різноманітних завдань у школі), трудової (розширення кола домашніх обов'язків) тощо; а також змінюється коло спілкування учня, до якого, крім найближчого оточення, входять однокласники та їхні батьки, учні інших класів, учителі, учасники та керівники різних гуртків, секцій і т. д. На учня покладається багато різноманітних обов'язків.

Закон України «Про освіту» встановлює такі основні спільні обов'язки школярів: дотримання законодавства, морально-етичних норм; систематичне й поглиблене засвоєння знань і практичних навичок, підвищення загальнокультурного рівня; дотримання статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу [13].

Визначаючи ці вимоги закону, батьки та вчителі вимагають від молодших школярів сумлінного навчання, дотримання розкладу, дисципліни на уроках, перервах і після уроків, виконання виховних і громадських завдань учителя, дотримання етичних норм спілкування з учителем, дотримуватись порядку на робочому місці, у класі та в школі, доглядати за шкільним майном, своїми та чужими речами, доглядати за своїм зовнішнім виглядом тощо [7]).

Детермінантами соціального статусу учня є такі зовнішні статусні атрибути, як шкільна форма, шкільне приладдя тощо; особливий режим праці та відпочинку (чергування навчальних днів і канікул, уроків і перерв тощо); виконання домашніх завдань як обов'язковий спосіб проведення часу тощо. Загалом соціальний статус молодшого школяра його віку вважається авторитетним і престижним у сучасному суспільстві, однак об'єктивною основою реального авторитету школяра в міжособистісних стосунках є результати його навчальної діяльності.

Сам по собі статус учня надає особистості авторитет лише на перших етапах її становлення. Крім того, цінність освіти може мати різне суб'єктивне

значення для окремих осіб чи невеликих груп, а тому авторитет і престиж статусу учня для них буде нижчим.

Підсумовуючи аналіз різних підходів до тлумачення поняття «соціальний статус», можна виділити його основні ознаки.

Отже, соціальний статус – інтегральний показник становища соціальної групи та її представників у суспільстві, у системі соціальної ієрархії та суспільних відносин, що характеризує систему прав, привілеїв та обов'язків, якими володіє його носій; соціальний статус свідчить про авторитет і престиж особистості. Соціальний статус має своє динамічне вираження у феномені «соціальної ролі», що розуміється як спосіб поведінки індивіда, що визначається його статусним становищем.

Соціальний статус, як спочатку зовнішнє по відношенню до індивіда явище, розкладається на систему його внутрішніх умов, інтерналізованих у його структурі, що дозволяє розглядати індивіда як суб'єкта формування соціального статусу. Процес визначення соціального статусу особистості є складним і визначається рядом психологічних умов, які розглядаються далі в цій роботі.

## **1.2. Психологічні фактори становлення соціального статусу молодшого школяра**

Відповідно до системно-об'єктивного підходу, як було обґрунтовано вище, особистість у нашому дослідженні розглядається як суб'єкт соціального статусу. Зміна соціального статусу особистості як явища системи соціальної стратифікації забезпечується двома протилежними соціальними процесами: поділом соціальних статусів між індивідами та соціалізацією (привчанням індивідів до виконання прав та обов'язків, визначених їхнім статусом) [88].

Розподіл і перерозподіл індивідів певного віку за відповідними соціальними статусами (і навпаки: розподіл і перерозподіл соціальних статусів між індивідами) визначається, з одного боку, об'єктивними

потребами соціальної системи, наявністю необхідними соціальними функціями, а з іншого боку віковою структурою населення. Розподіл здійснюється соціальними механізмами прямого державного чи соціального розподілу (наприклад, обов'язкове навчання дітей певного віку) і системою матеріальних і моральних стимулів, які спонукають представників певної вікової групи займати або залишати певні соціальні статуси. Соціалізація розуміється як двосторонній процес, який включає, з одного боку, засвоєння особистістю соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, а з іншого боку, активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків, завдяки його активній діяльності, активному включенню в соціальне середовище.

Соціальний статус молодшого школяра – це певне положення та роль, яку він займає в соціумі та у шкільному середовищі. Ось деякі поняття та ознаки соціального статусу молодшого школяра:

1. Вік та освіта: Молодший школяр – це дитина віком від приблизно 6 до 11 років, яка навчається в початкових класах.

2. Учніський статус: Вони є учнями школи, що надає їм певні права та обов'язки, пов'язані з навчальним процесом.

3. Спілкування та взаємодія з ровесниками: Спілкування з однолітками є важливим елементом соціального статусу, враховуючи стосунки, дружбу та взаємоповагу.

4. Відношення до вчителів та авторитетів: Взаємодія з учителями може впливати на статус учня у класі та його успішність у навчанні.

5. Сприйняття самого себе та власної ролі: Як учень визнає свою важливу роль у навчальному процесі та у спільноті класу.

6. Участь у додаткових заходах та групах інтересів: Учні можуть мати різні інтереси та хобі, що може впливати на їхній соціальний статус.

7. Економічний та соціальний статус сім'ї: Статус сім'ї може впливати на можливості та ресурси, які має молодший школяр.

8. Участь у колективних заходах та спільних проектах: Активна участь у загальношкільних заходах, спортивних командах, театральних колективах тощо може впливати на соціальний статус учня.

9. Відношення до навчального процесу та успішність: Сприйняття навчання, активна участь у уроках та успішність впливають на сприйняття учня його ровесниками.

10. Соціальний статус у сім'ї: Відношення у родині, місце в сімейній ієрархії та відношення до себе в родинному колі також можуть впливати на соціальний статус молодшого школяра.

11. Здібності та таланти: Унікальні здібності та таланти дитини, незалежно від сфери (спорт, мистецтво, наука), можуть визначати його статус та сприйняття в спільноті.

12. Участь у громадських та благодійних заходах: Активна участь у благодійних та громадських заходах може свідчити про соціальну активність та відданість загальному добру.

Ці аспекти доповнюють уявлення про соціальний статус молодшого школяра та його роль у соціальному середовищі.

Ці ознаки спільно формують соціальний статус молодшого школяра та визначають його позицію у соціумі та навчальному оточенні.

Процес соціалізації індивіда як носія певного соціального статусу включає взаємопов'язані процеси: з одного боку, «детермінацію» суспільством соціального статусу індивіда; з іншого – суб'єктивне відображення людиною статусу, інтеріоризація його компонентів і реалізація соціального статусу в поведінці, тобто екстеріоризація. Набуття індивідом певного соціального статусу в процесі соціалізації, на нашу думку, можна охарактеризувати як процес «становлення». Формування – це «природна часова послідовність ступенів, періодів, етапів» [22, с.5]. Такий розвиток є рухом з причини, який запускає (підтримує) зміни природних наслідків. Як зазначає С. Д. Максименко, «особистість розвивається у формі становлення.



Саме це поняття найкраще відображає істотні риси цього процесу» [12, с. 119].

Формування соціального статусу особистості відбувається як саморух, який характеризується єдністю зовнішніх і внутрішніх умов. Для розкриття психологічних детермінант формування соціального статусу молодших школярів, вченими розроблено теоретичну модель, яка відображає критерії та умови формування соціального статусу молодшого школяра (рис. 1.2).



Рис. 1.2 – Психологічна модель становлення соціального статусу молодшого школяра

Розглянемо зовнішні умови формування соціального статусу молодшого школяра, джерела та механізми процесу «надання» особистості соціального статусу. На нашу думку, зовнішні умови формування соціального статусу визначають соціальний статус у процесі соціалізації та визначаються середовищем, необхідним для реалізації учнем своїх прав та обов'язків.

При виділенні вікових прошарків формально-хронологічна ознака (люди певного віку) зазвичай співвідноситься з біопсихологічною (діти, молодь, дорослі) і соціальною (люди дошкільного, шкільного, трудового чи пенсійного віку).

Середовище життєдіяльності особистості складається з об'єктивної сторони (матеріальних умов для здійснення діяльності) та кола спілкування [15], воно відповідним чином характеризується способом життя особистості як представника певної вікової групи, по-перше, за змістом і характером діяльності, яку виконує особистість; по-друге, коло і способи її спілкування з іншими людьми.

Тому соціальне середовище, яке «визначає» статус, умовно поділяється на матеріальну частину, яка складається із засобів здійснення діяльності, прав і обов'язків індивіда, визначених статусом, та соціальних спільнот, членами яких є статус індивідуальний. «фіксується» позиція, в межах якої він реалізує власний соціальний статус Соціальні очікування, норми та санкції, спрямовані на індивіда як носія певного соціального статусу, знаходять своє концентроване вираження в діяльності соціальних інститутів – системи спеціально створених або природно створені інститути та органи, функціонування яких спрямоване на розвиток особистості, насамперед через освіту та виховання.

До інститутів соціалізації належать сім'я, дитячі садки, школи, неформальні групи, офіційні організації тощо. різнорівневих колективів, у яких людина виступає як потенційний чи фактичний носій соціального статусу і які самі по собі розривають соціальні відносини, доцільно розглядати їх крізь призму теорії референтних груп. Безособисті соціальні відносини (до яких також відносяться статусні відносини), що складаються між великими соціальними групами і визначають соціальну структуру суспільства, не можуть бути інтерналізовані індивідом у їх первісному вигляді, оскільки вони знаходяться на достатньо високому рівні абстракції. Референтність розглядається як «особлива якість взаємодії індивіда з

середовищем, яка диференціює середовище у свідомості особистості та надає індивідуально-особистісного значення окремим елементам цього середовища» [22, с.60].

Залежно від матеріальних умов середовища референти позначають особистість, яка займає певне місце в системі суспільних відносин, динамічний аспект її соціального статусу, модель поведінки, що відповідає соціальним і груповим нормам і очікуванням.

Тому, на нашу думку, соціальний статус учня надають дитині такі зовнішні умови, як:

1) входження її в шкільне соціально-нормативне середовище, яке висуває вимоги до соціального статусу учня та створює умови для його розвитку. впровадження;

2) вплив референтних груп, члени яких поширюють ці вимоги, визначаючи повноту, адекватність і послідовність опису «даної» особистості щодо очікуваної поведінки, її оцінки та застосованих санкцій.

Розгляд внутрішніх умов формування соціального статусу особистості базується на розумінні особистості як суб'єкта процесу формування власного соціального статусу. Важливим виявом суб'єктності є діяльність особистості, яка ґрунтується на відображенні соціального статусу у свідомості та самосвідомості його носія. У процесі реалізації прав і обов'язків учня дитина активно відображає свою соціальну позицію; при цьому оволодіння дитиною соціальним статусом школяра відбувається, на нашу думку, через його інтеріоризацію в такі особистісні підструктури, як соціальна ідентичність і соціальна позиція. Відповідно до методологічного принципу рефлексії кожне психічне явище слід розглядати і як продукт, і як передумову рефлексії.

Тому і соціальна позиція, і соціальна ідентичність як продукти рефлексії виникають в особистості в результаті набуття досвіду діяльності та спілкування в конкретному соціальному статусі. Водночас зміст соціальної позиції та соціальної ідентичності особистості є умовою відображення особою власного соціального статусу, визначає подальшу успішність

реалізації відповідних прав та обов'язків. Розберемо більш детально феномени соціальної позиції та соціальної ідентичності особистості як психологічних детермінант формування соціального статусу особистості. Психологічний підхід до тлумачення поняття «соціальна позиція особистості» має свою специфіку, на відміну від соціологічного підходу, де поняття «соціальна позиція» і «соціальний статус» практично тотожні.

Соціальний статус молодшого школяра – це його місце та роль в соціальній ієрархії в школі та серед своїх однолітків. Цей статус може впливати на самооцінку, поведінку, успішність навчання та загальний розвиток дитини. Деякі з педагогічних факторів, що можуть впливати на становлення соціального статусу молодшого школяра, включають:

- Взаємодія з однолітками: Спілкування та взаємодія з іншими дітьми у школі мають важливе значення для становлення соціального статусу. Інтерація може здійснюватися під час пауз між уроками, у спортивних іграх або позаурочних заняттях.

- Стиль виховання: Сімейний виховний стиль може впливати на те, як дитина сприймає і взаємодіє з іншими. Діти, які виростають у підтримуючому та відкритому середовищі, зазвичай легше входять у соціальні групи.

- Взаємодія з вчителями: Взаємодія з вчителями може впливати на соціальну адаптацію дитини. Підтримка та сприяння з боку педагогічного персоналу допомагають дитині почуватися комфортно у класі.

- Участь у позаурочних активностях: Участь у спортивних, творчих та інших позаурочних активностях дає дітям можливість знайти спільну мову з однолітками, що може позитивно вплинути на їхній статус у групі.

- Стиль спілкування: Якщо дитина має позитивний, ввічливий та доброзичливий стиль спілкування, то вона частіше залучатиметься до соціальних груп.

– Здібності та успішність: Успіхи в навчанні та здібності в певних сферах (спорт, мистецтво, наукові дослідження) можуть забезпечити дитині більш видатний статус серед однолітків.

– Ставлення до однокласників. Якщо дитина позитивно ставиться до інших, допомагає їм, демонструє емпатію та розуміння, це сприяє формуванню позитивного соціального статусу.

– Вплив групової динаміки: Залежно від групової динаміки іноді статус дитини може змінюватися, особливо на початку нового навчального року або після зміни учасників класу.

Зазначимо, що соціальний статус дитини – це складний і багатоаспектний процес, і необхідно враховувати багато факторів, які можуть впливати на цей процес. Педагоги, батьки та шкільні співробітники можуть сприяти позитивному становленню соціального статусу молодшого школяра, створюючи підтримуюче та заохочуюче навколишнє середовище для дитини.

У психологічному плані категорія «ставлення» є визначальною для тлумачення позиції особистості взагалі, і соціальної позиції зокрема, яка розкриває суб'єктивну сторону відображення дійсності в результаті взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Розглядаючи позицію особистості як систему домінантних відносин до різноманітних явищ навколишньої дійсності, термін «соціальна позиція» підкреслює ставлення до певних сторін суспільного буття особистості. Соціальна позиція – це «ставлення людини до системи норм, правил і зразків поведінки, які впливають із її соціального становища і приписуються оточенням» [13, с. 127].

Соціальна позиція особистості визначається низкою факторів – рівнем самосвідомості, думкою оточуючих, системою ціннісних орієнтацій особистості та ін.

У віковому відношенні поняття соціальної позиції близьке за змістом до поняття внутрішньої позиції дитини, яка являє собою «систему її потреб і

прагнень (суб'єктивно представлених у відповідних переживаннях), які, опосередковуючи під впливом оточення, сприяють виникненню певних потреб і прагнень дитини». стає безпосередньою рушійною силою для розвитку в нього нових психологічних особливостей» [2, с.176].

У нашому дослідженні соціальну позицію ми трактуємо як систему знань і установок індивіда щодо свого становища в системі соціальних і міжособистісних відносин, норм, правил, зразків поведінки, що з нього випливають. На нашу думку, соціальна позиція особистості є однією з психологічних умов формування соціального статусу особистості. Позиція особистості характеризує суб'єктивно-активний аспект становища особистості в соціальній структурі, різноманітні позиції особистості, які будуються на основі її статусу, можуть перебудовувати або навіть ремонтувати її залежно від ефекти діяльності [9].

Питанням соціального статусу «даного-набутого» присвячені й філософські концепції екзистенціалістів. Позначення соціального «місця» не є цілком згубним, оскільки «моє» «місце» визначає моє ставлення до нього. Н.І. Саржвеладзе вважає, що в будь-якій особистості можна виділити дві різні тенденції: поведінку і зміну статусу. Загалом, існують два протилежні полюси: даність і досяжність («творчість») статусу [19]. Розглядаючи соціальну позицію особистості як складне ціле, виділяємо в її структурі когнітивний та емоційний компоненти.

Таким чином, якщо розглядати свідомість як єдність знань і досвіду, то соціальна позиція учня включає, з одного боку, когнітивний компонент (систему знань і уявлень особистості про зміст діяльності та коло спілкування, сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків, зумовлених статусним становищем, цінністю престижу та авторитету), а з іншого, емоційний компонент: оцінка соціального статусу та ставлення до нього. Таким чином, соціальну позицію молодшого школяра як суб'єктивно-активне вираження соціального статусу учня можна трактувати як психологічну умову його розвитку.

Обсяг і якість реалізації дитиною своїх прав і обов'язків учня досягається за рахунок: – по-перше, сформованості когнітивного компоненту соціальної позиції – наявності цілісної, адекватної та несуперечливої системи знань і уявлень про зміст учня, діяльність і коло спілкування, сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків учня, престиж і авторитет його статусного становища. – по-друге, формування емоційної складової соціальної позиції особистості, яка виявляється у стійкому й адекватному ставленні до змісту діяльності та кола спілкування, позитивному ставленні до комплексу прав, привілеїв, моральних норм. Як зазначалося вище, у психології, окрім терміна «соціальна позиція», для позначення відображення власної соціальної позиції в самосвідомості особистості використовують термін «соціальна ідентичність». На нашу думку, зазначене явище також є психологічною умовою формування соціального статусу особистості.

У традиції вітчизняної психології важливою складовою структури особистості, основою її суб'єктності розглядається самосвідомість як процес пізнання світу та ставлення людини до себе. В останні десятиліття проблема самосвідомості особистості в зарубіжних і вітчизняних психологічних дослідженнях розглядається в аспекті «ідентичності» особистості. Етимологічно корінь «iden» пов'язаний з латинським «idem» – те, що залишається незмінним протягом досить тривалого періоду часу. Споріднені поняття: пізня латинська мова. *identifico* (ідентифікувати) та англійська *identity* акумулюють значення, пов'язані з якісною визначеністю та приналежністю до певного набору [11].

Переживання ідентичності є атрибутом особи, екзистенціальною потребою, оскільки людина історично належить до певних базових (генеруючих і формуючих) спільнот: роду, сім'ї, племені, держави, цивілізації, приналежність до яких була умовою виживання, оскільки виключення з неї. архаїчної особи з роду було рівнозначно смерті [24].

Дослідники виділяють такі загальні тенденції у трактуванні ідентичності як психологічного феномену:

- Ідентичність має свою структуру. Основними параметрами її вимірювання є значущість і оціночність, які взаємодіють і взаємопов'язані. Ідентичність існує в площині суб'єктивного часу.

- Є два аспекти ідентичності – особистісний і соціальний. З онтогенетичної точки зору особистісна ідентичність вторинна щодо соціальної ідентичності, сформована на основі концепцій, вироблених у процесі соціальної категоризації.

- Ідентичність – це динамічна структура. Він розвивається протягом життя людини, і цей розвиток є нелінійним і нерівномірним за подоланням криз ідентичності, його можна вимірювати як у прогресивному, так і в регресивному напрямку.

- Можна виділити різні типи ідентичності. Їхня класифікація ґрунтується на таких параметрах, як наявність чи відсутність кризи ідентичності, сила та доступність рішень щодо себе та свого життя, відкритість до нового вибору.

- На поведінковому рівні ідентичність можна розглядати як процес вирішення важливих життєвих проблем, і кожне прийняте рішення щодо себе і свого життя (самовизначення) сприяє формуванню структури ідентичності як її елемента.

- ідентичність має соціальну основу, оскільки формується в результаті взаємодії особистості з іншими людьми; зміна ідентичності є також результатом змін у соціальному середовищі особистості.

У зарубіжній психології склалися два основних напрямки теоретичної інтерпретації та емпіричних досліджень особистісної ідентичності: психоаналітичний напрям та інтерактивно-когнітивний підхід. У вітчизняній та пострадянській психології набув розвитку структурно-динамічний підхід до мислення про ідентичність.

У сучасних дослідженнях ідентичність найчастіше розуміють у таких значеннях: ідентичність як цілісність особистості; ідентичність як міра сумісності людини з групою, етносом; ідентичність як автентичність,



ідентичність особистості [14]. Зупинимось докладніше на особливостях соціальної ідентичності особистості, яка постає як психологічна умова формування соціального статусу особистості. Соціальна ідентичність – це «усвідомлення, почуття, досвід приналежності до різних соціальних спільнот – таких як мала група, клас, сім'я, територіальна спільнота, етнічна та національна група, народ, суспільний рух, держава, людство в цілому» [21, с. 590].

Вона відображає набір соціальних ролей, які інтерналізував індивід в результаті переживання своєї приналежності до різних соціальних груп. У цьому випадку ідентичність трактується як продукт самокатегоризації всередині значущих соціальних груп, як аспект «ми» в концепції «Я», «варіант відповіді на питання «хто я?», заснований на нашу належність до тієї чи іншої групи».

Як зазначає В.В. Москаленко, соціальна ідентичність є основою визначення життєвих стратегій у стосунках із соціальним середовищем, усвідомлення особистістю свого становища в суспільстві визначає тип соціальних відносин [12]. Діяльність як вияв суб'єктності індивіда також є частиною соціальної ідентичності індивіда. Остання активно конструюється в ході соціальних порівнянь суб'єктом, який перебуває в ситуації переоцінки свого місця в новому соціальному середовищі, і є когнітивно-мотиваційною основою для сприйняття індивідом соціальних цінностей.

Структура ідентичності є складною, багаторівневою, цілісною і включає сутнісні та несуттєві, значимі та несуттєві, базові (базові, домінуючі та стійкі в часі) та локальні (ситуативні, факультативні, тимчасові) субідентичності або «ідентичність».

Характерною рисою розвитку системи ідентичності є наявність механізмів конкуренції між її окремими елементами, відбір найбільш стійких, поява нових, які руйнують цілі сформованих програм розвитку [70]. Ідентифікація може відбуватися на трьох рівнях: як прагнення суб'єкта

певним чином наслідувати об'єкт, як певна подібність у поведінці, як орієнтація на об'єкт ідентифікації як певний еталон [8].

Соціальна ідентичність відображає не тільки знання, наповнені соціальним – знання про групу, її норми, правила, символічні ритуали, а й емоційна складова приналежності до групи. На нашу думку, у структурі соціальної ідентичності, як і в структурі соціальної позиції, виходячи з описаних вище процесів навчання та переживання соціального статусу, доцільно виокремити когнітивний та емоційний компоненти. Такий підхід до соціальної ідентичності підтримується багатьма дослідниками.

Таким чином, можна сказати, що соціальна ідентичність учня відповідає на запитання: «Хто я?» з ким я і складається з двох компонентів:

– когнітивного – усвідомлення приналежності до спільноти учнів на різних рівнях (клас, паралель, школа, велика соціальна група учнів тощо);

- емоційного – ставлення до статусної приналежності, місця соціальної ролі учня в ієрархії соціальних іпостасей особистості. Щодо когнітивного компоненту соціальної ідентичності, то його важливою ознакою є визначеність, яка сприяє осмисленим, позитивним взаємодіям із соціальним середовищем [23; 216].

Визначення соціальної ідентичності молодшого школяра передбачає чітке усвідомлення дитини як носія соціального статусу школяра.

Ідентичність не є статичністю, вона піддається постійним змінам і кризам розвитку. На нашу думку, соціальна ідентичність молодшого школяра як учня не виникає автоматично з формальним набуттям учнем соціального статусу, а змінюється протягом усього періоду навчання в школі. Фізична присутність у групі не призводить автоматично до відповідної ідентичності.

Процес самоідентифікації і досягнення його результату в психічному розвитку – ідентичності – визначається, з одного боку, зовнішніми впливами, з іншого боку, характер емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій людини на них залежить від того, що він собою представляє. як індивід, як особистість і як суб'єкт дії [25].

Основним механізмом соціальної ідентичності є порівняння (або протиставлення) інтересів, поглядів, цінностей, оцінок, моделей поведінки своєї групи (спільноти) з тими, які не вважаються своїми (або ворожими), чиї інтереси байдужі до даного. спільнота чи конфлікт [70 ; 82; 251]. Зауважимо, що для молодшого школяра такими спільнотами, порівняно із соціальним статусом учня, є спільнота «дітей» (люди дошкільного та молодшого шкільного віку) та спільнота дорослих (люди, які мають отримав загальну освіту і працю).

Зміна соціального статусу особистості є однією з причин кризи ідентичності. Ситуації, в яких стара модель ідентичності не дозволяє людині інтегруватися в систему соціальних відносин і задовольнити свої базові потреби, оцінюються як криза, яка трактується як момент зіткнення нового і закріпленого знання особистості про сам. Криза визначається як гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання неспроможності досягти життєвих цілей, завдань, планів тощо [92]. Ця соціальна криза ідентичності може проявлятися також у молодших школярів.

Соціальна ідентичність – динамічна структура, її розвиток нелінійний і нерівномірний за подоланням криз ідентичності, може відбуватися як прогресивно, так і регресивно. когнітивний та емоційний компоненти соціальної ідентичності особистості, яка складається з усвідомлення та адекватної оцінки приналежності до групи людей із соціальним статусом, постає психологічною умовою формування конкретного соціального статусу особистості зовнішніми та внутрішніми умовами формування соціального статусу молодшого школяра є формування його соціальної ролі, якість якої, відповідно до розробленої нами теоретичної моделі, можна вважати основним об'єктивним критерієм формування соціального статусу молодшого школяра.

Поняття соціальної ролі незалежно один від одного запропонували американські соціологи Р. Лінтон і Дж. Мід у 1930 році. Дж. Мід вважав соціальну роль результатом творчо-дослідницького процесу безпосереднього

впливу людей, під час якого засвоюються соціальні норми і формується в особистості соціальне. Ідеї Дж. Міда отримали розвиток у соціології та психології взаємодії. Р. Лінтон трактував соціальну роль як одиницю соціальної структури, яка описується у вигляді системи норм, даних людині [26]. Лінтонове визначення соціальної ролі як динамічного аспекту статусу утвердилося в структурному функціоналізмі та було розвинене Т. Парсонсом, Р.К. Мертон, А.Р. Редкліфф-Браун.

Незважаючи на всі відмінності, обидва підходи поділяють ідею соціальної ролі як вузлової точки, де індивід і суспільство зближуються, індивідуальна поведінка стає соціальною, а індивідуальні характеристики та схильності людей порівнюються з нормативними настановами, поширеними в суспільстві, залежно від на який вибір він робить людей до конкретних соціальних ролей. У сучасній науці соціальна роль розглядається як певний нормативно затверджений спосіб поведінки, опосередкований очікуваннями оточуючих щодо особистості як носія певного соціального статусу.

Соціальні ролі розглядаються як одиниці, на основі яких будуються різноманітні соціальні інститути, наприклад, школу як соціальний інститут можна розглядати як сукупність ролей учителів та учнів, спільних для всіх шкіл. Соціальна роль складається з очікування ролі (очікування) і виконання цієї ролі (грання) [71].

Виконання обов'язкових нормативних вимог соціальної ролі забезпечується найсерйознішими правовими санкціями негативного характеру. Рольові норми, що втілюють бажану поведінку, найчастіше забезпечуються негативними позаправовими санкціями. Рольові норми, що формулюють можливі варіанти поведінки, передбачають насамперед позитивні санкції (завоювання схвалення, підвищення престижу тощо). Оскільки сутність рольової поведінки полягає у виконанні особистістю прав і обов'язків, покладених на неї відповідним соціальним статусом, а діяльність і спілкування є окремими формами існування людини, рольова поведінка як носій конкретний соціальний статус, на нашу думку, характеризується:

- по-перше, обсягом і якістю реалізації суб'єктом своїх прав і обов'язків у сфері діяльності, визначеної статусним становищем;
- по-друге, обсяг і якість прав і обов'язків особи у сфері спілкування, що визначаються займаною посадою.

Поведінку в ролі молодшого школяра можна вважати конативним компонентом соціальної позиції та соціальної ідентичності особистості.

Внутрішні (власне психологічні) детермінанти формування соціального статусу молодшого школяра передбачають формування та узгодження когнітивного та емоційного компонентів соціальної позиції та соціальної ідентичності особистості: системи знань та уявлень про зміст статусної позиції та ставлення до неї; усвідомлення належності до відповідної соціальної групи та важливості та своєчасності соціальної ролі в структурі соціальної ідентичності особистості.

Конативним компонентом соціальної ідентичності та соціальної позиції молодшого школяра є його поведінка в ролі, якість якої в дослідженнях розглядається як об'єктивний критерій формування соціального статусу молодшого школяра.

Узагальнюючи вищевказані аспекти, можна зробити наступні висновки:

Соціальний статус молодшого школяра визначається комплексом факторів, включаючи його відношення до навчання, взаємодію з однолітками, стосунки з вчителями, участь у громадських та навчальних заходах, а також власні здібності та таланти.

Сприйняття себе та власної ролі в учнівському колективі, участь у спільних заходах та взаємодія з ровесниками впливають на формування соціального статусу молодшого школяра.

Додатково, важливим чинником є соціальний статус у сім'ї та вплив сімейного оточення на молодшого школяра.

Розуміння цих аспектів дозволяє враховувати особливості кожного учня та створювати сприятливі умови для його розвитку та самореалізації в навчальному середовищі.

Соціальний статус школяра – це положення і позначення особи в соціальній ієрархії, що визначається її місцем у системі освіти та соціокультурним середовищем, в якому вона виховується. Наприклад, він може бути визначений рівнем навчання, матеріальним станом сім'ї, участю в певних соціальних групах тощо.

Отже, соціальний статус школяра суттєво впливає на його можливості та може визначати доступ до різних ресурсів, таких як якісна освіта, додаткові курси чи можливість участі у позашкільних заходах. Велике значення має економічний статус сім'ї, який може визначати, наскільки легко школяру отримати необхідні ресурси для навчання та розвитку. Соціокультурне оточення також впливає на соціальний статус школяра, враховуючи традиції, цінності та можливості, які надаються в сім'ї та спільноті. Правильна підтримка та стимулювання соціального статусу школяра може допомогти йому досягти великих успіхів у навчанні та особистому розвитку. Необхідно прагнути до створення умов, що сприяють рівності можливостей для всіх школярів, незалежно від їхнього соціального статусу.

### **1.3. Особливості розвитку взаємовідносин у молодшому шкільному віці**

У молодшому шкільному віці формуються основи соціального статусу молодшого школяра, що визначається кількома особливостями взаємовідносин:

1. Взаємодія з однолітками: Молодші школяри починають активно взаємодіяти з однолітками. Середній клас стає основним соціальним

середовищем. Здатність знаходити спільну мову та впевненість у собі грають ключову роль у визначенні статусу.

2. Участь у групових активностях: У цьому віці діти активно беруть участь у групових заняттях, проектах, спортивних командах. Власні вміння та успіхи у цих сферах можуть впливати на соціальний статус.

3. Розвиток емоційної сфери: Молодший школяр вчиться керувати власними емоціями та вмiє виявляти емпатiю. Це допомагає встановлювати позитивні відносини з однолітками та отримувати підтримку.

4. Формування соціальних навичок: У цьому віці діти вчаться правилам спілкування, взаєморозуміння та конфліктології. Ці навички впливають на їхній соціальний статус, допомагаючи уникати конфліктів та забезпечити позитивні стосунки.

5. Вплив родинного оточення: Сімейна ситуація та ставлення батьків можуть впливати на соціальний статус. Підтримка та пошана дома сприяють формуванню позитивної самооцінки та соціального пристосування.

Усі ці аспекти разом визначають соціальний статус молодшого школяра, що впливає на його самоповагу, взаємовідносини та загальний розвиток у школі та поза її межами.

Учнівські стосунки постійно змінюються. Якщо у віці від 3 до 6 років діти будують стосунки переважно під наглядом батьків, то у віці від 6 до 12 років значну частину часу проводять без нагляду батьків. Серед молодших школярів, як правило, складаються дружні стосунки між дітьми однієї статі. Через ослаблення зв'язків з рідними дитина починає сильніше відчувати потребу в підтримці друзів. Крім того, він повинен забезпечити свою емоційну безпеку. Саме група однолітків стає для молодшого школяра своєрідним фільтром, через який він пропускає цінності батьків і вирішує, від кого з них відмовитися, а на яких орієнтуватися в майбутньому [5].

У шкільні роки створюються групи однолітків за правилами статі, віку та соціально-економічного становища сімей, до яких належать діти. Граючи, дитина вчиться важливих соціальних навичок. Ролі і правила «суспільства

дітей» дозволяють дізнатися про правила суспільства дорослих. Гра розвиває почуття співпраці та змагання. І такі поняття, як справедливість і несправедливість, упередження, рівність, лідерство, підпорядкування, лояльність, зрада, починають знаходити справжній особистий сенс[1]. Стосунки між учнями зароджуються в перші дні перебування в школі, тому їх важко відокремити один від одного. У зв'язку з цим ми зосередимося на аналізі не лише процесу спілкування, а й ділових та особистих стосунків, які складаються на ранніх етапах навчання.

З перших днів у школі діти настільки переповнені новими враженнями, що майже не помічають своїх однокласників. Вони часто не можуть відповісти на просте питання: «З ким ти сидів за партою?». Характерно, що спочатку діти навіть уникають контактів з однолітками (якщо серед них немає сусідів або вихованців одного садка). Цей контакт відбувається через вчителя. Якщо, наприклад, хтось із учнів забув ручку, він ніколи не попросить позичити її у однокласників. Він буде сидіти мовчки і навіть плакати, поки вчитель не помітить і не вирішить проблему. Але згодом вчитель поступово допомагає та вчить молодших школярів спілкуватися та взаємодіяти без страху. Ці перші зачатки колективізму необхідно зміцнювати і розвивати, і заохочувати до цього учнів. Створення його структури має велике значення на перших етапах формування команди: необхідно розбити команду на дрібні елементи та сприяти згуртуванню між дітьми [22].

Потреба в спілкуванні з однолітками, яку не можуть замінити батьки, виникає у дітей дуже рано і посилюється з віком. Навіть у дошкільнят відсутність однолітків негативно позначається на розвитку комунікативних навичок і самосвідомості. Спілкування з однолітками в цьому віці – абсолютно нова і абсолютно особлива діяльність, суб'єктом якої є інша людина, знайомство з цією людиною, а також пізнання себе через порівняння з нею [4].

Дім і школа є найважливішими інститутами соціалізації. Шкільний клас – найважливіша група, до якої належить учень. Учень вступає в деякі



особисті стосунки з однолітками. Ці відносини засновані на почуттях симпатії та антипатії. Крім того, особисті стосунки можуть базуватися на спільних інтересах, думках і поглядах. Соціальний статус учня в системі особистісних стосунків є для нього дуже важливим і істотно впливає на його поведінку та самосвідомість у майбутньому. Відсутність близьких друзів негативно позначається на емоційному стані учня, породжує глибокі переживання, такі як почуття самотності, невпевненості в собі та ін. Несприятлива обстановка в класі є однією з головних причин передчасного невдоволення дітей школою. Таким чином, група однолітків є сприятливим середовищем для молодшого школяра лише тоді, коли його статус досить високий. Місце в системі стосунків залежить від різних характеристик учня, зокрема комунікабельності, вміння розуміти інших.

Спостереження показують, що досить часто в групі між учнями виникають стосунки, які не тільки не створюють у дітей гуманних стосунків один з одним, а, навпаки, призводять до розвитку протилежних якостей. Не всім дітям добре живеться серед однолітків, не для всіх тут сприятливий «клімат».

Кожен шкільний клас диференційований на групи та підгрупи, які не збігаються за ознаками. По-перше, існує соціальне розшарування, яке проявляється як у нерівності матеріальних можливостей, так і в характері життєвих планів. Іноді ці групи практично не спілкуються між собою. По-друге, створюється особлива внутрішньокласна ієрархія, заснована на офіційному статусі учнів, їх академічній успішності або належності до «ресурсу». По-третє, відбувається диференціація авторитету, статусу та престижу на основі неофіційних цінностей, прийнятих у самому учнівському середовищі. Є різниця в позиції «зірок» і «відкинутих».

У шкільних класах є офіційний лідер, який займає керівні позиції, але він не завжди є найавторитетнішою особою в колективі. Його часто висувають не діти, а дорослі. У спонтанних групах лідером може бути лише

той, хто має справжній авторитет. Крім шкільного класу учень входить до референтної групи, тобто групи, що відповідає його віковим потребам.

Шкільні колективи передусім задовольняють потребу у вільному, нерегламентованому спілкуванні дорослих. Вільне спілкування – це не тільки спосіб проведення вільного часу, а й спосіб самовираження, встановлення нових міжособистісних контактів. Приналежність до конкретної компанії підвищує впевненість у собі та дає додаткові можливості для самовизначення[11].

Спілкування відіграє важливу роль у житті людини. Починаючи з дитинства, саме спілкування стає основною основою повноцінного розвитку особистості. У цей час закладаються основи спілкування з іншими особистостями, вміння знаходити власний підхід до кожної окремої людини. Саме через спілкування людина вчиться розуміти і критично оцінювати навколишній світ і явища, що в ньому виникають. Саме спілкування робить людину цілісною і гармонійною істотою. Спілкування може виражатися в різних формах, і саме завдяки цьому багатству людина має вибір: що для неї в даний момент найважливіше, завдяки чому вона може краще сприймати ту чи іншу інформацію. Через багатство спілкування твориться багатство людської душі. Але це не означає, що тільки спілкування впливає на розвиток людини. Все, що нас оточує, все, що наповнює наше життя, так чи інакше впливає на нас. Але деякі факти впливають на нашу психіку сильніше, більш психологічно забарвлені, ніж інші.

Слід зазначити, що різноманітний світ міжособистісних відносин є сферою безпосередньої реалізації моралі, насамперед у тому аспекті, в якому вона проявляється як спілкування, тобто як міжсуб'єктивна взаємодія між людьми. Отже, спілкування можна назвати основною віхою у формуванні людини як повноцінної особистості [7].

Потреба в спілкуванні є однією з основних соціальних потреб. Деякі психологи вважають його вродженим і пов'язують з ним практично всі соціальні прояви. Сьогодні дуже важко сказати, чи справді це вроджене.

Проте достовірно встановлено, що найбільш інтенсивно це відбувається у шкільному віці [9]. Поступово потреба в спілкуванні змушує дитину шукати емоційний контакт не тільки з дорослими, а й з однолітками та іншими дітьми. Між дітьми формуються різноманітні контакти, які включають як позитивні, так і негативні стосунки. З соціально-психологічної точки зору навіть у спільноті дітей молодшого дошкільного віку існують особистісні стосунки – симпатії і антипатії, деякі індивідуальні відмінності в їх зовнішності. З віком потреба в спілкуванні розширюється і ускладнюється – як за формою, так і за змістом. Діти починають це розуміти. Крім того, особливо гостро відчувається потреба в спілкуванні з однолітками, потреба в дитячому колективі. Як зазначає Аркін А., якщо 3-4-річну дитину влаштовує спілкування ляльок, то у 6-7-річної дитини повинні бути друзі-ровесники [1].

Група учнів є складним психологічним утворенням. Прихід дитини до школи є дуже відповідальним моментом у її житті: змінюється «соціальна ситуація» її психічного розвитку. З моменту потрапляння дитини в групу однолітків неможливо розглядати і вивчати її індивідуальний розвиток поза стосунками з іншими членами колективу. Саме тут, на основі досвіду спілкування з друзями, закладається основа моральних якостей особистості. Розвиток і поглиблення потреби в спілкуванні у молодших школярів яскраво проявляється в тому, що з кожним днем стосунки між ними стають все більш стабільними. Вперше зароджується дружба, вивченню якої приділяється велика увага[2].

Навіть далеко неповний аналіз ситуацій, які виникають у процесі спілкування дітей у колективі, показує, що стосунки дошкільників є справжньою психолого-педагогічною проблемою. Щоб її розв'язати, необхідно покласти в основу наступні принципи. Взаємовідносини між дітьми в групах і шкільним колективом слід розглядати як цілісну систему зі своєю внутрішньою структурою і динамікою розвитку. Необхідно вивчити відносини кожного члена групи до всіх інших учасників. Не можна обмежуватися вузьким аналізом групи близьких друзів. Адже кількість

дружньої компанії – невелика група. Крім того, слід вивчати взаємини дітей, які дружать між собою, адже між ними існують не тільки комунікативні зв'язки. Необхідно вивчити, яке місце займають дружні пари в загальній системі відносин і як вони впливають на процес спілкування в шкільному колективі[26].

Зі вступом дітей до школи починається новий етап потреб у спілкуванні та розвитку стосунків. Особливо цікаві розповіді першокласників. У порівнянні з підготовчою групою дитячого садка у першокласників багато особливостей. У школі відбувається глибока перебудова всієї структури стосунків між дітьми. У першокласників мало часу на спілкування і налагодження стосунків, вони можуть говорити в основному про заслуги. Тут у них система ділових відносин. Структура цих відносин значною мірою залежить від учителя та його впливу.

У майбутньому системи відносин не розвиваються однаково. Деякі з них свідомо постійно будують вчителі. Саме вони визначають ділові відносини в колективі та їх перебіг. Система особистих стосунків, яка формується на основі особистісних уподобань дітей, не має офіційної форми. Її структура формується зсередини, спонтанно. У виникненні та розвитку потреби у спілкуванні в молодших школярів помічаються суттєві індивідуальні особливості, як показує спеціальне дослідження, тут можна виділити дві групи дітей. У учнів першої групи спілкування з однолітками в основному обмежувалося школою і, на думку вчителя та батьків, не займало значного місця в їхньому житті. Для учнів другої групи спілкування з друзями вже займало значне місце в житті. Відбувається зміна початкових класів, яка пов'язана з підвищеною потребою в спілкуванні з однолітками. Це виражається в тому, що у дітей є дуже гостре бажання спілкуватися з однолітками, бажання брати участь у всьому, що відбувається на уроці. Зросло бажання не лише встановити особисті контакти. Діти прагнуть знайти своє місце в колективі, у стосунках з друзями – не тільки бути поруч з ними, а й бути визнаними колегами. Звичайно, вже в початкових класах у дитини

виникає бажання зайняти певне місце в системі колективних відносин, але дітям часто важко переживати розбіжність між бажаннями в цьому плані і реальним станом.

Коли дитина йде до школи, її самосвідомість виходить на новий рівень, проявляється як внутрішня позиція. Учень починає самовизначатися як суб'єкт навчальної діяльності, у нього формується уявлення про себе – результат усвідомлення глибинної сутності людини, що дає змогу відрізнити його від інших людей (того, хто успішно вчиться чи ні), кого хвалять чи карають, з ким хочуть чи не хочуть дружити). У шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче позначається на її первинній самооцінці – набір вказівок про себе.

Школа сприяє самостійності учня, його звільненню від впливу батьків і надає йому широкі можливості для дослідження навколишнього світу (фізичного і соціального). Дії учня, порівняно з діями дошкільника, набувають для нього значно більшого значення, оскільки він уже змушений брати на себе відповідальність. Уже в шкільному віці оцінюють інтелектуальні, соціальні та фізичні здібності дитини. У результаті школа стає джерелом вражень, на основі яких починає формуватися самооцінка дитини.

У шкільному віці у дитини починає формуватися самооцінка, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує переживання її вчинків і спілкування з іншими людьми. Це найважливіша властивість особистості, яка забезпечує контроль за власними діями з точки зору нормативних критеріїв, організацію своєї поведінки відповідно до соціальних норм. Самооцінка відображає не тільки знання учнем результатів навчальних досягнень, уявлення про власні можливості в навчальній діяльності, а й ставлення до себе як до того, хто відповідає вимогам учителя, батьків, як до носія нових якостей особистості (працьовитість, наполегливість, акуратність, кмітливість тощо). Учні молодших класів насамперед усвідомлюють і оцінюють риси, що характеризують їх як учнів. Самооцінка дітей залежить зокрема від оцінки

їхніх вчинків і поведінки дорослими (батьками, вчителями). Учень ніби бачить себе очима дорослого, визнає його авторитет, приймає його оцінки без сумнівів. Тому часто, характеризуючи себе як особистість, молодший школяр лише повторює те, що чув про себе від дорослих.

Для формування ставлення до себе дитині потрібна зовнішня інформація про себе, увага оточуючих. Тому намагається іноді привернути увагу найдивнішим (з точки зору дорослого) способом, сперечаючись з однолітками, порушуючи дисципліну на уроці.

Самооцінка молодшого школяра, яка впливає на його соціальний статус, характеризується стабільністю та недостатньою адекватністю. Це пов'язано зі специфікою його самосвідомості, яка полягає в тому, що його Я-образ нерозривно пов'язаний із соціально схвалюваними позитивними рисами. Учень створює свій образ відповідно до суспільних уявлень про моральні, естетичні та фізичні властивості людини. Його емоційно-оцінне ставлення до себе пов'язане з переконанням, що він хороший. Переживання і усвідомлення учнем себе як чогось, що заслуговує на визнання оточення, спонукає його до подальшої діяльності. У роботі з молодшими школярами важливо враховувати їх оптимізм, уміння бачити в собі краще, високу самооцінку. Для того, щоб їх прагнення зберегти позитивну самооцінку, право на високу самооцінку не перетворилося на гальмо розвитку особистості, не стало джерелом невиправданих утисків, слід дбати про гармонію між тим, що вони прагнуть і те, що вони відстоюють (оцінка, ставлення тощо), і їх реальна діяльність, тобто зміст і спосіб прояву життєдіяльності. Через суттєву різницю між прагненням молодшого школяра бути зразком для наслідування та його поведінкою, яка має егоїстичне спрямування, але недостатньо засуджується оточенням, у нього поступово формується ілюзорне, далеке від об'єктивності уявлення про себе, сильно завищене Я. – повага. Провокує помилкові способи самоствердження серед однолітків, протистоїть педагогічним впливам, збиває з пантелику. Тому велике значення слід надавати формуванню правильної самооцінки дитини

під час підготовки до школи, в процесі адаптації до систематичного навчання.

Ще однією особливістю самооцінки молодших школярів є її слабка змістова диференційованість. Насамперед це проявляється у перенесенні оцінки власної навчальної діяльності на оцінку моральних чи інших рис. Якщо учень отримує переважно негативний досвід у навчальних ситуаціях, це може призвести до формування не лише негативного образу себе як учня, а й негативної загальної самооцінки.

Успішність у навчанні та самооцінка учнів взаємопов'язані. Успішність у навчанні сприяє розвитку самооцінки молодшого школяра, а самооцінка впливає на рівень успішності через механізми очікувань, вимог, мотивації та впевненості в собі. Низька самооцінка підриває впевненість у собі та породжує низькі вимоги та очікування, а низька успішність знижує самооцінку. Соціальне становлення таких учнів серед однолітків для них зазвичай проблематичне. Завдання вчителя – залучати дітей із заниженою самооцінкою до різноманітних видів діяльності, які допоможуть їм набути впевненості у власних силах.

Відсутність самокритичності характерна і для самооцінки молодших школярів. Вони швидше помічають помилки та недоліки однолітків, ніж свої власні. За спостереженнями психологів, самосвідомість особистості, без якої неможливі самокритика і самоконтроль як свідомі вольові процеси, це відбувається опосередковано, завдяки знанням оточуючих. Усвідомлювати іншу людину порівняно легше, ніж усвідомлювати себе. Тому процес самоусвідомлення особистості відстає від здатності усвідомлювати інших. На ранніх етапах психічного розвитку дитини така затримка досить помітна. Ця закономірність характерна для різних форм самосвідомості, насамперед для самокритики.

Важливим елементом самосвідомості є ступінь домагань. У шкільному віці це залежить від успішності дитини в навчальній діяльності, а також від положення в системі стосунків з однолітками. Учні, які добре навчаються і

користуються авторитетом серед однолітків, характеризуються високим, але реалістичним, не надмірним рівнем булінгу. Це не рідкість для значних індивідуальних варіацій у самооцінці та рівнях залякування серед молодших школярів, і існує значна різниця в самооцінці серед учнів різних класів.

Знання індивідуальних особливостей самооцінки молодших школярів є однією з найважливіших умов ефективного педагогічного управління їх суспільно значущою діяльністю в процесі навчання і виховання. Формування емоційно-оцінного ставлення дитини до себе, результатом якого є певна самооцінка, відбувається через відображення реальних зв'язків з навколишнім світом, які існують лише завдяки діяльності особистості. При цьому слід враховувати, що самооцінка як структурний компонент Я-образу дитини, певний ступінь її емоційно-оцінного ставлення до себе, є постійно діючим мотиваційним фактором у процесі життєдіяльності дитини. індивідуальний. Отже, керуючи діяльністю учня, надаючи їй соціального змісту, можна впливати не лише на сферу його свідомості, а й у цілому на гармонізацію розвитку особистості підлітка.

У процесі формування правильної самосвідомості молодших школярів слід враховувати, що діти найкраще пізнають себе, виконуючи діяльність. І щоб правильно зрозуміти себе, зрозуміти джерела своїх успіхів у навчанні, вони повинні навчитися дивитися на себе з боку. Тому вже в молодших класах доцільно звертати увагу дітей на те, як вони працюють, чи достатньо працьовиті та дисципліновані, чи не витрачають час, чи використовують відповідні прийоми для досягнення успіху.

На формування правильної самосвідомості впливає також спільна дія, яка дає змогу учневі відчувати себе учасником суспільно корисної праці, порівняти результати своїх зусиль з успіхами інших, зробити свій внесок у спільну справу. Працюючи в команді, учень бачить і розуміє, на що він здатний, розуміє не тільки наслідки своєї роботи, а й себе в ній. Спільна діяльність формує в тому числі самооцінку дитини. Правильна самооцінка стимулює навчальну активність молодших школярів, їхню готовність



покращувати свої результати, бути на рівні вимог учителя. Створюючи в школі сприятливу моральну атмосферу, чуйне й водночас вимогливе ставлення до дитини вчителів і батьків, позитивні переживання учня у навчальній діяльності, соціально значущі якості закріплюються в структурі його образу Я, роль мотивації, спрямованої на підвищення рівня вихованості. Підвищується самооцінка як суб'єкта навчання, встановлюється узгодженість між його вимогами та можливостями. Завдяки цьому він сам починає змінювати зовнішні умови свого розвитку. При позитивній спрямованості діяльності дітей вона є психологічною основою розвитку особистості, що сприяє виникненню потреби в постійному самовдосконаленні [8].

Розуміння цих складових дає можливість краще аналізувати та сприймати соціальний статус молодшого школяра, що в свою чергу допомагає створювати сприятливі умови для його успіху та самореалізації у навчальному середовищі.

Як підсумок, структура соціального статусу молодшого школяра включає:

1. Учнівський статус та взаємодія з навчальним середовищем.
2. Спілкування та взаємодія з ровесниками.
3. Відношення до вчителів та авторитетів.
4. Відношення до навчання та успішність.
5. Сприйняття самого себе та власної ролі.
6. Сімейний та соціальний статус.
7. Участь у колективних та громадських заходах.
8. Сприйняття себе як носія певних цінностей та відповідальностей.
9. Роль у сім'ї та громаді.
10. Ставлення до себе у процесі самореалізації.
11. Участь у групах інтересів та позашкільних заходах.
12. Ставлення до власних досягнень та невдач.
13. Сприйняття навколишнього середовища та соціальних норм.
14. Участь у благодійних та громадських ініціативах.

Ці аспекти взаємопов'язані та впливають на формування соціального статусу та самовизначення молодшого школяра. Розуміння цієї структури дозволяє створити сприятливі умови для його гармонійного розвитку та успішної адаптації в соціумі.

Таким чином, можемо впевнитись в тому, що соціальний статус – становище особи чи групи в суспільстві, яке визначається соціальними (економічне походження, професія, кваліфікація, освіта, політичні можливості тощо) та демографічними ознаками (стать, вік, тощо).

### **Висновки до розділу 1**

У першому розділі магістерської роботи проаналізовано теоретичні аспекти проблеми ставнолення соціального статусу молодшого школяра. Визначено, що соціальний статус виступає інтегральним показником становище певної соціальної групи, що визначає права та обов'язки його носія.

Акцентовано увагу на тому, що становлення соціального статусу, перш за все, зосереджується на розритті його ролі у становленні особистості. Місце кожної людини у соціумі та зміна суспільних відносин виступає рушійною силою розвитку психіки. Відтак, слід говорити про значимість кожного етапу посідання людиною нового місця у віковій ієрархії.

Розкрито психологічні фактори та особливості взаємовідносин в учнівському колективі, що впливають на ставнолення соціального статусу молодшого школяра.

Соціальний статус молодшого школяра визначено як перше обов'язкове соціально-значуще становище дитини. У молодшому шкільному віці дитина має багато нових обов'язків ( від загальних: відвідувати школу, - до конкретних: ті, які коригують поведінку дитини в школі та за її межами. Становлення соціального статусу молодшого школяра проходить у межах

малої (клас, родина) та великої соціальної груп, у яких права та обов'язки диктуються дитині.

Здійснений теоретичний аналіз проблеми, розкриття особливостей становлення соціального статусу молодшого школяра, доводить, що соціальний статус набувається не автоматично з приходом дитини до школи, а під час формування особистості як суб'єкта соціального статусу учня. До вікових передумов становлення соціального статусу учня відносимо особливості соціального етапу розвитку школярів ( зміна стосунків з людьми, вироблення певних обов'язків перед соціумом, утвердження власного «Я» в учнівському колективі та в соціумі) тощо.

## РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

### 2.1. Критерії, показники та рівні сформованості соціального статусу молодшого школяра

Для здійснення ґрунтового аналізу проблеми становлення соціального статусу молодшого школяра слід оперувати відомостями щодо якісного та кількісного аспектів його становлення у молодшому шкільному віці. Саме тому слід визначити критерії з відповідними показниками, що дозволять у повній мірі охарактеризувати рівень становлення досліджуваного феномену у молодших школярів.

Відтак, вважаємо за необхідне розкрити зміст понять «критерій» та «показник». У тлумачних словниках української мови дефініція «критерій» визначено як певна підстава для оцінювання, здійснення класифікації чогось, мірило ( ). Новітній філософський словник подає наступне тлумачення даного поняття: спосіб перевірки певної гіпотези, теоретичного положення, класифікація будь-чого (Філософія: словник термінів та персоналій, 2020).

Поняття «критерій», у словнику іншомовних слів, розглядається як мірило для оцінювання предмета, визначення певного явища, ознака, яку беруть за основу для здійснення класифікації (Словник іншомовних слів, 2022).

Науковий пошук є свідченням того, що ознака, що застосовується як критерій, виражається якісною чи кількісною характеристикою. Проте у межах педагогічних досліджень слід говорити про переважання якісної характеристик явищ, що досліджуються, що дозволяє зберегти описовість наукової розвідки та здійснити статистичну обробку даних.

Під поняттям «критерій» дослідниця О.Василенко розуміє найбільш типову характеристику, яка сприяє міркуванням про певне явище, яке об'єднує прості показники, що, в свою чергу, можуть виявлятися через

ознаки, прикмети, за якими можна спостерігати та які піддаються вимірювання (Василенко, 2017).

Нам імпонують наукові дослідження О.Жихорської, яка опираючись на аналіз ряду педагогічних праць окреслює такі загальноприйняті вимоги до критеріїв:

- ✓ критерії мають відповідати основним закономірностям дії об'єкта
- ✓ критерії повинні містити головні ознаки предмета/ явища – тобто віддзеркалювати певні ознаки та якості, через свій зміст ці якості та ознаки повинні бути постійними і стійкими
- ✓ критерії дозволяють встановлювати зв'язки між всіма структурними компонентами явища, яке підлягає аналізу
- ✓ критерії розкриваються через відповідні показники, в залежності від вияву котрих можна зробити припущення про рівень вираженості конкретного критерію
- ✓ критерії мають показувати динаміку якості, що вимірюється у просторі та часі
- ✓ критерії мають бути у єдності з кількісними показниками та взаємодіяти один з одним (Жихорська, 2015)

Розкриттям змісту конкретного критерію, ступенем його вираженості виступає показник. Показником є доказ, свідчення, певна ознака предмета/явища. Наочні відомості про результати діяльності, процесу, відомості про результати досягнень у будь-якому виді діяльності (Великий тлум. сл. суч. укр. мови, 2009).

Отже, показник (частина критерію) – це типовий, конкретний прояв змісту якості певного процесу чи явища, яке слід вивчити. Критерій тісно пов'язаний з показником: підбір певного критерію сприяє правильності вибору відповідних показників, які його уточнюють, а – якість конкретного показника залежить від повноти та об'єктивності визначення критерію.

У межах дослідження проблеми соціального статусу молодшого школяра, дослідник О.Василенко виділяє наступні критерії з відповідними показниками:

- когнітивний ( знання про зміст соціального статусу, усвідомлення його ролі)
- ціннісно-емоційний (соціальні цінності, значення соціального статусу у житті людини, внутрішня соціальна ідентифікація)

практично-діяльнісний (соціальні вміння, соціальна поведінка, прояв соціальної активності) (Василенко, 2017)

Враховуючи мету нашого дослідження, аналізуючи теоретичні аспекти досліджуваної проблеми, ми будемо виходити з того, що критерії становлення соціального статусу молодших школярів – це ті ознаки, які дозволяють дати оцінку рівню сформованості даного явища, а показниками вимірювання – виступають якісні та кількісні властивості його сформованості, які слід дослідити.

Врахування виділених компонентів соціального статусу учнів молодшого шкільного віку для визначення рівнів його становлення нами визначено наступні критерії соціального статусу молодших школярів з відповідними показниками (таблиця 2.1).

- 1) *Когнітивний критерій*
- 2) *Емоційний критерій*
- 3) *Поведінковий критерій*

*Таблиця 2.1*

**Критерії та показники, що визначають процес становлення соціального статусу молодшого школяра**

<b>Феномени</b>	<b>Компоненти</b>	<b>Критерії</b>	<b>Показники</b>
Соціальна роль	Поведінковий	Якість виконання	Успішність навчальної діяльності. Ставлення інших

		соціальної ролі	учасників діяльності до учня як носія соціального статусу (оцінка вчителем виконання прав та обов'язків школяра; соціометричний статус у класі)
Соціальна позиція	Когнітивний	Знання про зміст соціального статусу	Повнота, адекватність, несуперечливість знань
	Емоційний	Ставлення до соціального статусу	Валентність ставлення (позитивне/негативне)
Соціальна ідентичність	Когнітивний	Усвідомлення власної статусної належності (“Хто я?”)	Наявність ідентифікації з соціальною роллю школяра
	Емоційний	Емоційна значущість статусної належності	Актуальність соціальної ролі школяра у структурі ідентичності дитини Значущість соціальної ролі школяра у структурі ідентичності дитини

Провідним об'єктивним критерієм соціального статусу молодшого школяра виступає якість виконання ним визначеної *соціальної ролі* (учень), яка визначає:

- Об'єм та якість обов'язків учня, які зумовлені статусом

- Якість та обсяг реалізації учнем своїх прав, що визначені статусним становищем (Ю.П. Платонов).

За дослідженням Б.Ломова, спілкування та діяльність розуміються як певні форми існування особистості, свою поведінку людина реалізує як об'єкт діяльності та суб'єкт комунікації. Ефективність рольової поведінки учня містить успішність прояву власної діяльності, що зумовлена статусним становищем, та відношення інших учнів до особистості ( як носія соціального статусу) під час спілкування та спільної діяльності.

Відтак до показників становлення соціального статусу молодшого школяра відносимо ступінь навчальних досягнень, оцінювання вчителем дитини як учня (міра вияву учнем своїх обов'язків та прав) та соціометричний статус дитини у класі.

Якщо перейти до розгляду свідомості як знань та переживань (С.Рубінштейн), то до психологічних факторів становлення соціального статусу особистості належать когнітивні та емоційні складові **соціальної позиції**, тобто – система уявлень та знань дитини про зміст соціальної позиції, розуміння діяльності та кола спілкування, поєднання прав, моральних норм та обов'язків, що зумовлені статусним становищем учня, міру його престижності та авторитетності, та емоційне відношення учня до свого соціального становища.

Реалізація дитиною соціального статусу через рівень самосвідомості виявляється у **соціальній ідентичності**, що містить когнітивний (розуміння власної приналежності до певної соціальної групи) та емоційний (роль та значущість соціальної ролі учня у структурі соціальних позицій людини) компоненти.

Відповідно, чинниками становлення соціального статусу молодшого школяра є наступні:

- ✓ адекватність, повнота системи знань про усвідомлення дитиною змісту соціального статусу, прав та обов'язків учня, рівень його престижності та авторитету.



- ✓ емоційне відношення дитини до соціального статусу школяра
- ✓ розуміння дитиною себе як людини певного соціального (статусу учня)
- ✓ важливість та актуальність соціальної ролі учні у системі соціальної ідентичності людини.

Отже, за результатами здійсненого емпіричного дослідження соціального статусу молодшого школяра ми змогли виділити групи за рівнем успішності його рольової поведінки за такими ознаками як:

- ефективність реалізації молодшими школярами діяльності, яка зумовлена статусним становищем
- відношення учнів, які задіяні у спільній діяльності та комунікації до особистості як носія певного соціального статусу
- відношення вчителя до дитини як учня та розуміння його соціального статусу в учнівському колективі).

За ступенем вираженості цих показників рівні соціального статусу молодшого школяра ми визначили такі: *низький, середній та високий*. Далі надамо характеристику кожному з виділених рівнів становлення соціального статусу молодшого школяра.

Отож, *низький рівень соціального статусу* характеризується ситуативним характером, виявляється через зовнішні вимоги, проявом байдужості до діяльності, яка зумовлена соціальним становищем. Учні низького рівня становлення соціального статусу визначаються нейтральним ставленням до всіх учасників спільної діяльності та спілкування, не розглядають їх як носіїв певного соціального статусу; у них немає сформованої системи знань про зміст та значення соціального статусу у житті особистості. Соціальна позиція є неповною, несформованою, емоційне ставлення до соціального статусу – відсутнє. Учні не розуміють свою соціальну приналежність, не ідентифікують себе соціальною роллю школяра.

Для *середнього рівня становлення соціального статусу* характерним є присутність зовнішніх вимог, яких слід дотримуватися з позиції соціальної ролі та соціального становища, виникає потреба діяти за чітко

регламентованими правилами та нормами, що відповідають соціальному статусу учня. Школярі середнього рівня становлення соціального статусу відзначаються позитивним ставленням до інших учнів спільної діяльності та спілкування, розглядають їх як носіїв соціального статусу, однак бувають моменти коли учнів відходять від цього та потребують допомоги з боку вчителя. Такі учні мають достатню систему знань та уявлень про зміст та значення соціального статусу у житті людини; їх соціальна позиція є досить стійкою, емоційно забарвленою, проте деколи не відповідає тим визначених соціальним нормам та правилам. Молодші школярі даного рівня становлення соціального статусу відзначаються своєю соціальною приналежністю, ідентифікуванням з відповідною соціальною роллю учня.

*Високий рівень становлення соціального статусу* визначається чіткою моральною позицією, соціальною поведінкою, практичної готовністю діяти згідно соціальних норм та правил. Учні такого рівня відзначаються високим рівнем відношення до всіх учасників спільної діяльності та спілкування, розглядають їх як носіїв соціального статусу. У школярів ґрунтована сформована система знань щодо змістового наповнення та значення соціального статусу у житті людини, вони мають стійку сформовану соціальну позицію, їхнє емоційне ставлення до соціальної ролі є яскраво представленим. Учні високого рівня становлення соціального статусу відзначаються своєю соціальною приналежністю та ідентифікуванням себе з соціальною роллю учня.

Таким чином, виокремлені критерії з відповідними показниками та рівні дозволяють нам здійснити емпіричне дослідження стану соціального статусу молодших школярів, про що й піде мова далі, у наступному параграфі нашого дослідження.

## **2.2 Експериментальне дослідження соціального статусу молодших школярів**

Наступним завданням нашого дослідження було визначення та обґрунтування комплексу діагностичних методик для з'ясування соціального статусу молодшого школяра.

Тож для оцінювання рівня навчальних досягнень учнів як показника ефективності їх рольової поведінки нами було проаналізовано ступінь їх навчальної успішності. Відношення учнів до однокласника, віддзеркалене у його соціометричному статусі в учнівському колективі, обґрунтовано за допомогою соціометричного методу (модифікація Я.Коломінського). За допомогою методу експертного оцінювання мали змогу дослідити оцінку вчителем дитини як школяра через характеристику педагогом ступеня реалізації учнем власних прав та обов'язків.

Застосування анкет дозволило виявити рівень усвідомлення батьками прав та обов'язків учня та їх відношення до дитини як до школяра, одержані дані далі будемо застосувати при обґрунтуванні педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра.

Отже, емпіричне дослідження проводилося на базі Динівецького ліцею, с.Динівці, Новоселицький район, Чернівецька область. До експерименту було залучено 56 учнів 4-их класів та 8 вчителів початкових класів. Вибір такої вибірки зумовлений рядом міркувань, а саме:

- ✓ навчання учнів 1-ого класі не відповідає у повній мірі звичним умовам навчання у школі, бо дуже часто це відбувається ще у дошкільній установі
- ✓ аналіз результатів досліджень Т.Єрмолової, І.Комогорцевої, що стосуються розуміння себе у минулому, теперішньому та майбутньому семирічна дитина являє собою специфічну вікову групу, адже з цього віку розпочинається усвідомлення власного соціального становища, через що з'являється мотив самореалізації у соціумі. Дитина вже

спроможна зрозуміти свій соціальний статус, який виступає для неї як показник оцінювання себе у минулому, теперішньому та майбутньому.

Констатувальний етап дослідження проводився у декілька етапів. Перший етап присвячений добору відповідних методик збору емпіричних даних. Другий етап – це виявлення рівня опанування молодшими школярами соціальною роллю учня. На третьому етапі дослідження з'ясовано особливості формування соціальної позиції та соціальної ідентичності учнів. Четвертий етап – аналіз зв'язку цих понять з рівнем ефективності реалізації молодшими школярами рольової поведінки учня.

Як вже зазначалося вище, у межах нашого дослідження, успішність реалізації учнем діяльності, що зумовлена статусним становищем, ми розглядаємо як показник ефективності виконання певної соціальної ролі. Ми вважаємо, що до показників становлення соціального статусу учня та оцінювання його поведінки виступає ступінь навчальних досягнень школяра. Адже ,навчальна діяльність є основою змістового наповнення соціального статусу учня під час всього періоду навчання в школі, та у молодшому віці навчальна діяльність виступає основним видом діяльності учня.

З метою дослідження рівня навчальних досягнень ми застосовували метод аналізу документів та результатів діяльності навчальної учнів (В.Волошина, О.Главінська, О.Гудима, О.Онісюк, І.Тітов, С.Томчук та ін.).

Реалізація рольової поведінки особистості відбувається не тільки як суб'єкта діяльності, але й як суб'єкта спілкування. Відтак, ефективність виконання певної соціальної ролі визначається відношенням інших членів спільної діяльності та спілкування до людини як носія соціального статусу. Головними учасниками спілкування дитини власне як учня виступає вчитель та однокласники. Саме тому як показник становлення соціального статусу учня є вчитель та його відношення до дитини як до школяра. З метою діагностування цього показника ми застосували метод експертного оцінювання, під час якого вчитель мав змогу оцінити рівень реалізації школярем своїх прав та обов'язків.

Метод експертних оцінок через опитування вчителів часто застосовується сучасними психологами та педагогами: О.Бовть, О.Боделан, В.Волошина, О.Главінська, Г. Горбань, М.Іванчук, І.Муханова, О.Осика, К.Островська, С.Томчук та ін. У межах нашого дослідження вчителі були залучені до оцінювання рівня реалізації учнями своїх прав/обов'язків за наступною шкалою:

2- молодший школяр реалізує власні права, виконує свої обов'язки

1 – школяр частіше залучений до виконання обов'язків, ніж не виконує їх

0 – відбувається по-різному

-1 – учень частіше не виконує права/обов'язки, ніж навпаки

-2 – школяр ніколи не виконує свої обов'язки

Права та обов'язки школяра вимагали врахування головних моментів його життя у школі (коло діяльності, коло спілкування тощо). На етапі виокремлення переліку прав та обов'язків учнів ми використали їх опис за С.Горбунко. Отже, серед головних обов'язків молодшого школяра відлено наступні:

- 1) вчитися старанно
- 2) відповідати правилам та режиму життя у школі
- 3) дотримуватися дисципліни в школі на уроках
- 4) поводитися відповідно на перервах
- 5) прагнути до виконання навчальних та громадських доручень вчителя
- 6) відповідати етичним нормам спілкування з педагогом
- 7) дотримуватися норм комунікування з однокласникам
- 8) Тримати робоче місце у порядку
- 9) Бережно відноситися до майна школи, власних та чужих речей
- 10) Акуратно виглядати
- 11) Приходити на допомогу однокласникам у навчанні та інших видах діяльності

Права молодших школярів, які підлягали оцінюванню були наступні:

- 1) Звертатися до вчителя з питань навчання

- 2) Просити поради у вчителя
- 3) Звертатися до однокласників з питань навчання
- 4) Мати змогу звертатися до товаришів з особистими проханнями
- 5) Відвідувати бібліотеку, користуватися послугами
- 6) Приймати участь у роботі гуртків та секцій.

Оцінки, які надали вчителі – ми перевели у бали від +2 до -2 відповідно, та підраховали середній показник дотримання учнями своїх прав та обов'язків, який оцінили за наступною шкалою (таблиця 2.2)

Таблиця 2.2

**Шкала оцінки рівня реалізації молодшими школярами  
прав та обов'язків школяра**

<b>Середній бал</b>	<b>Рівень виконання обов'язків</b>	<b>Середній бал</b>	<b>Рівень реалізації прав</b>
Від +14,7 до +4,5	Високий	Від +7,7 до +2,4	Високий
Від +4,5 до -4,5	Середній	Від +2,4 до -2,4	Середній
Від -4,5 до -14,7	Низький	Від -2,4 до -7,7	Низький

Одержані таким чином оцінки ступеня виконання молодшими школярами обов'язків та дотриманням прав виступили показниками ставлення вчителя до дитини як носія певної соціальної ролі, та визначалися нами як показник становлення соціального статусу школяра.

Отже, для дослідження *когнітивного критерію* (соціальна позиція) соціального статусу молодшого школяра ми обрали метод аналізу міні-творів з теми «Хто такий школяр?»; для діагностики *емоційного критерію* соціального статусу – методика «Кому що підходить?» (Г.Урунтаєва, Ю.Афонькіна), *діяльнісний критерій* (соціальна ідентичність) досліджувався за допомогою методики «Хто я?» (М.Кун, Т. Макпартленд) ( для учнів перелік тверджень самоопису нами було обмежено до п'яти).

Діагностичний інструментарій дослідження було підбрано у відповідності до основних принципів психології (відображення, детермінізм, єдність свідомості та діяльності, розвиток, системність), які розроблені психологами Л.Виготським, О.Леонтьєвим, С.Рубінштейном, О.Ткаченком, а, також, з урахуванням особливостей психологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, вимог щодо розумової доступності методів діагностування та забезпечення учнів сильним мотивом щодо реалізації завдань діагностування.

Так як провідними учасниками спілкування школяра є вчитель та однокласники, до показників становлення соціального статусу ми віднесли відношення однокласників, що розкрито у соціометричному статусі в учнівському колективі. З метою виокремлення статусних станів учасників групи застосовували метод соціометрії (Я.Коломінський, Є.Кузьмін, В.Семенов), що активно впроваджується для діагностики рівня розвитку та визначення стосунків у молодшому шкільному віці.

Соціометричне дослідження слід проводити у чотири етапи. На першому етапі відбувається знайомство з респондентами, налагодження контакту, розкриття змісту критеріїв соціометричного вибору. Так, у нашому випадку, мова йде про визначення відношення однокласників до школяра як виконавця соціальної ролі учня, що виступає показником ефективності його поведінки. Аналізуючи характеристики вікові молодших школярів та визначені нами завдання, сформульовано єдиний позитивний критерій соціометричного вибору, який висвітлено у питанні типу: *«якби виникла така ситуація, що ти переходиш в іншу школу – кого з однокласників ти б узяв з собою?»*

Дана соціометрична процедура вимагала застосування форми дослідження з обмеженням до трьох виборів. Така інтерпретація дослідження в учнівському колективі дозволяє одержати перевірені дані та є досить зручною у обробці.

На другому етапі соціометричного дослідження проводилося опитування респондентів.

Третій етап дослідження – це обробка отриманих результатів – визначення соціального становища учнів у класі. Так, у соціометрії є спеціальна система, що описує рівні соціального статусу: «зірка», «ізолювані», «знехтувані», «відхилені».

У межах проблеми нашого дослідження застосовано спосіб визначення рівня соціального статусу за Я.Коломінським. Так, коли ліміт виборів є три, тоді до «зірок» відносимо учасників групи, які одержали 6 і більше виборів; «прийняті» - ті учасники, які надають перевагу у колективі (3-5 виборів); «неприйняті» - 1-2 вибори; «знехтувані» - 0 виборів. Такий розподіл дозволяє чітко зрозуміти найбільш значимі категорії: учасники колективу зі сприятливим статусом, це учнів які мають середню кількість балів; учасники групи зі несприятливим статусом – учні, які одержали мінімальну та нульову кількість виборів.

Отже, перейдемо до аналізу даних щодо розкриття змісту *когнітивного критерію* соціального статусу молодшого школяра за міні-твором «Хто я такий?». Даний метод досить широко використовується сучасними дослідниками ((Л.Бондар, О.Ічанською, А.Є. Левенець, І.Мазохою, Н.Пілат, І.Середницькою, О.Шевченко та ін.). Метод контент-аналізу дозволив розкрити когнітивну складову соціального статусу молодшого школяра через наступні показники: уявлення учнів щодо змісту та ролі соціального статусу школяра.

Застосування даного методу повинно відповідати методичним та методологічним вимогам. Так, керуючись принципом формалізованості зміст тих документів, які підлягали дослідженню мав давати правила фіксації певних характеристик. Щодо принципу значущості статистичної, необхідні елементи мають бути присутні з потрібною частотою. Керуючись цими вимогами, учням пропонувалося написати міні-твір на тему «Хто такий



школяр». Якщо в учнів виникали труднощі під час написання твору, спочатку проводилося усне обговорювання.

Дані дослідження когнітивного критерію соціального статусу молодшого школяра узагальнено нижче у таблиці 2.3.

**Рівні становлення соціального статусу молодших школярів  
за когнітивним критерієм**

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	8	14,29
Середній	33	58,9
Низький	15	26,9

Застосована техніка контент-аналізу вимагала дотримання послідовності таких дій: визначення категорій та одиниць аналізу, віднаходження у тексті їх індикаторів, обробка даних. На етапі аналізу використовувався індуктивний та дедуктивний спосіб. Через аналіз теоретичних моментів щодо розуміння учнями змісту поняття «соціальний статус» та його складових, було виокремлено теми, що можуть бути проаналізовані школярами у їхніх описах, так, низка прав та обов'язків, престиж та авторитет статусного становища, опис зовнішніх складових статусу. Пізніше, після вражень від текстів, які були проаналізовані, виділялися теми, що фактично були розкриті у текстах, наприклад, учні описували мотиви школяра, ідентифікували себе зі школярем.

Так, до одиниць аналізу ми віднесли певні слова, так, наприклад, іменники, які використовуються як синоніми до слова «школяр», так і теми, які описані у тексті.

Так, з аналізу творів учнів можемо класифікувати відповідні складові, а саме:

1. Іменники, що використовуються як синоніми до слова «школяр» (школяр – це .... дитина, людина, учень і т.д.)
2. Перелік всіх обов'язків школяра
3. Перелік відповідник прав школяра
4. Перелік соціальних ролей учня, які дозволяють йому відкрити свою авторитетність та престижність
5. Характеристика зовнішніх складових статусного положення
6. Опис якостей, знань та певних умінь учня
7. Ідентифікація школяра зі статусним становищем

За результатами аналізу творів учнів ми встановили низку особливостей когнітивного критерію соціального статусу молодшого школяра. Під час опису учнів використовували такі головні показники соціального статусу, як:

- ✓ Характеристика змісту діяльності учня того, хто навчається. Для опису людини застосовувалися такі поняття, як «дитина», «дівчинка/хлопчик», «той» і т.д.
- ✓ Ряд головних обов'язків учня та моральних вимог, які повинні бути дотримані: «робити шкільні обов'язки», «притримувати правил життя школи», «слідкувати за розпорядком роботи школи», «виконувати домашнє завдання», «читати/писати, рахувати, малювати», «добре вчитися, бути уважним на уроці», «вчити правила», «поважати однокласників», «бути чесним», «слухати вчителя»
- ✓ Усвідомлення мотивів діяльності учня, від зовнішніх спонук до внутрішніх мотивів
- ✓ Надання школяреві загальних позитивних соціальних властивостей, які розкривають авторитетність та престижність статусного становища
- ✓ Описування досягнень та вмінь учня, його хороших сторін, які визначають його авторитет серед інших
- ✓ Опис зовнішніх складових статусу школяра (шкільна форма і т.д.)
- ✓ Ідентифікація себе із статусом учня (я-школяр)

Зміст соціального статусу – це набір обов’язків, і прав людини, і, відповідно, результати аналізу творів учнів є свідченням того, що для дітей статус школяра – це ряд обов’язків, а ото свої права вони не розуміють до кінця. Одержані дані свідчать про те, що у свідомості дітей образ «хорошого учня» це стійке виконання обов’язків та вимог вчителя.

Отже, аналіз когнітивного критерію соціального статусу молодшого школяра засвідчив, що переважна частина респондентів продемонструвала середній (58,9%) та низький (26,9%) рівні становлення соціального статусу.

Відповідно, учні відзначаються позитивним ставленням до інших учасників освітньої діяльності та спілкування, розуміють інших як носіїв соціального статусу, проте бувають моменти коли учням бракує знань про зміст та роль соціального статусу. Вони не до кінця розуміють, що таке соціальний статус, хто такий школяр, які його права та обов’язки.

Зіставлення відповідей учнів про зміст соціального статусу з поданими у попередніх параграфах нашого дослідження властивостями даного поняття, дає підстави стверджувати, що когнітивний критерій соціального статусу молодшого школяра є недостатньо сформованим. Так, опис учнів відобразили ті властивості свого соціального статусу, як:

- Рівень авторитетності соціального статусу, його значення у системі соціальних стосунків
- Зміст обов’язків носіїв певного соціального статусу
- Ступінь формальності/неформальності рольових функцій
- Особливості соціальних груп, у яких формується соціальний статус
- Специфіка соціального статусу

Разом з когнітивним критерієм соціального статусу ( усвідомлення про зміст статусного становища) соціальна позиція містить й емоційну сторону ,тобто відношення дитини до свого соціального статусу ,що проявляється у значущості для дитини статусу школяра, у порівнянні з іншими ролями («дитина», «дорослий»).

Отже, далі перейдемо до діагностики *емоційного критерію* соціального статусу молодшого школяра з відповідними показниками: ставлення до соціального статусу, усвідомлення своєї статусної належності «хто я?», емоційна значущість соціального статусу, емоційне відношення до власного соціального статусу.

З метою визначення емоційної складової соціального статусу молодших школярів ми застосували методику «Кому що підходить» (Г.Урантаєва, Ю.Афонькіна). Дана методика зорієнтована на визначення емоційного відношення учнів до навчання, школи та порівняння емоційної забарвленості соціальних ролей «дитина» та «школяр», яка будується за принципом вимірювань. Такі виміри є досить поширеними у психологічних дослідженнях особистості, тоді як якості визначаються за допомогою прикметників-антонімів (гарний-поганий, сильний-слабкий і т.д.). Практика таких вимірювань передбачає використання опитувальників типу «профілі» (М.Ф.Орверг), «семантичний диференціал» (Ч.Осгуд), тестування, які складаються з переліку факторів (Дж.Гілфорд, Р.Кетелл та ін.).

Метою використання методики «Кому що підходить» було розкриття змісту емоційного критерію соціального статусу молодшого школяра, тобто його відношення до свого соціального становища. Відповідно, до ряду соціальних ролей, що порівнюються, ми віднесли і соціальну роль «дорослий». Дитині потрібно було порівняти такі пари соціальних ролей:

- «дитина» - «школяр»
- «школяр» - «дорослий» за відповідними парами прикметників-антонімів та вибрати з пари той, що найбільше підходить тій чи іншій соціальній ролі, і той, який не підходить.

Ряд властивостей для порівняння має такий вигляд:

1. Малий – великий
2. Дитячий – дорослий
3. Сумний – веселий
4. Повільний – швидкий

5. Брудний – чистий
6. Гіркий – солодкий
7. Колючий – гладкий
8. Хворий – здоровий
9. Холодний – теплий
10. Пасивний – активний
11. Злий – добрий
12. Боягузливий – сміливий
13. Стомелний – бадьорий
14. Темний – світлий

Обробку результатів ми проводили наступним чином: по кожній парі соціальних ролей ми підраховали кількість властивостей, які показують негативне та позитивне відношення. Одержані дані дозволили обрати ту соціальну роль з певної пари, що має найбільшу кількість позитивних відгуків, та ,відповідно, виступає більш привабливою для дитини, а далі – ми побудували ієрархію соціальних ролей за рівнем їх привабливості. Аналіз такої ієрархії ролей дозволив поділити умовно школярів на чотири групи у відповідності до властивостей їх соціальної позиції.

Перша група – це школярі, які надали перевагу та значущість соціальну ролі дорослого. До другої групи ми віднесли молодших школярів, які високу оцінку дали соціальному статусу школяра. Третя група – це учні, які визначили пріоритетною соціальну роль дитини. Четверта група – це школярі, для яких позитивними є соціальні ролі дитини і роль дорослого одночасно.

Розподіл молодших школярів за рівнями становлення соціального статусу за емоційним критерієм відображено у таблиці 2.4

#### **Рівні становлення соціального статусу молодших школярів за емоційним критерієм**

<b>Рівні</b>	<b>Показники</b>
--------------	------------------

	<b>абс.</b>	<b>%</b>
Високий	11	19,6%
Середній	30	53,6%
Низький	15	26,8%

За даними таблиці щодо ступеня привабливості певних соціальних ролей, констатуємо, що більша частина респондентів приймають своє соціальне становище, добре оцінюють авторитетність та престижність, приймають свій соціальний статус. Разом з тим, є й такі учні, яким не подобається соціальний статус «школяра», вони більш схильні до соціальної ролі «дорослого», аніж до ролі «дитини». Цікавим є й той факт, що частина респондентів взагалі не приймають свій соціальний статус, вони вважають, що краще залишатися дитиною, або зразу стати дорослим, тільки б не бути «школярем».

Дослідження В. Єрмолової та І. Комогорцевої, також, доводять, що у віці семи років діти здебільшого «щасливий» вік відносять до дорослості, а «нещасливий» вік – до раннього етапу життя, який припадає на дошкільний вік та молодший шкільний. Така оцінка базується на соціальних спонуках, а рівень привабливості певного віку визначається соціальним становищем людини, її авторитетністю, певних можливостях.

Одержані нами відомості щодо неприйняття учнями свого соціального статусу перегукуються з даними дослідниці В.Сорокіної, яка до негативних переживань дитини відносить: зміна картини труднощів у шкільному житті; збільшення учасників з поганим ставленням до процесу навчання загалом; негативне ставлення до навчальних предметів. Такі відношення дитини укладаються на основі взаємин з соціумом, які згодом визначають її подальшу діяльність.

Становлення соціальної позиції школяра відбувається з формування позитивного відношення до соціального статусу школяра, оцінювання цього статусу як найкращого серед статусів «дитина», «дорослий». Така позиція

учня з кожним роком навчання у школі стає все змістовнішою, що виявляється у прагненні учнів до пояснення мотивів власної діяльності.

Отже, можемо стверджувати, що у молодших школярів відбувається активне формування емоційної складової соціального статусу молодшого школяра, дана складова набуває все більшої забарвленості.

Оптимізація змісту когнітивного, емоційного критеріїв соціального статусу молодшого школяра відбувається за умови успішного засвоєння учнями та реалізації соціальної ролі школяра. Відповідно, далі перейдемо до діагностики рівня сформованості *поведінкового критерію* соціального статусу молодшого школяра з відповідними показниками: якість виконання соціальної ролі, ефективність навчальної діяльності, відношення до інших учасників освітнього процесу як носіїв соціального статусу, соціометричний статус в учнівському колективі.

Згідно визначеної нами, у попередніх параграфах дослідження, структури становлення соціального статусу особистості, умовами цього процесу виступають не тільки сформованість когнітивного та емоційного критерію соціальної позиції, але й їх співвідношення зі складовими соціальної ідентичності (розуміння власної приналежності до певної соціальної групи та значимості соціальної ролі у ієрархії соціальних цінностей).

Молодший шкільний вік характеризується формуванням активної соціалізації особистості, виробленням соціальної ідентичності. Так, Т.Титаренко вказує на те, що характерним для цього віку є стадія світобудови, світосприйняття. Всі учні цього віку проходять цю стадію, коли оцінюванню піддається типові прояви, як у всіх інших. Саме тоді відбувається етап переорієнтування на групові форми, певну однаковість/схожість. Таким чином дитина долає відчуття своєї унікальності, консерватизм поглядів, небажання змінюватися. На перше місце виходить групова взаємодія, відповідальність, адже дитина переходить від позиції «всі як я» до життєвої позиції «я як усі».

Положення дитини у системі соціальних стосунків (її соціальні ролі, статус) ,набувають ролі об'єкта самосвідомості. Соціальна ідентичність розкриває відчуття, розуміння дитиною свою приналежність до певної групи носіїв соціального статусу та складається з двох компонентів: когнітивний (розуміння своєї статусної належності) та емоційний (значимість статусу, позиція соціальної ролі).

Дослідження рівня сформованості поведінкового критерію соціального статусу молодшого школяра ми здійснювали за допомогою методики «Хто я?» (М.Кун, Т. Макпартленд), що дозволила виявити установки дитини на себе. Суб'єктивну ідентифікацію розглядаємо як об'єктивні соціальні статуси особистості. У межах сучасних психологічних досліджень дана методика часто використовується для визначення змісту соціальної ідентичності людини, рівня її самоставлень (І.Єгоров, Д.Логвінова, Т.Кубриченко, О.Шевченко, Н.Юдіна та ін..

Методика «Хто я?» була застосована нами задля розуміння властивостей соціальної ідентичності молодших школярів як мотив становлення їх соціального статусу школяра. Класичний варіант проведення цієї методики передбачає те, що респондентам слід дати відповідь на 20 варіантів питання «Хто я». Але, виходячи з вікових особливостей молодшого шкільного віку, ми обмежилися тільки п'ятьма варіантами.

Інструкція для проведення даної методики така: в учнів на сторінці є п'ять пронумерованих лінійок. Їм потрібно написати на кожній з ліній відповідь на питання «Хто я?». Слід написати п'ять різних відповідей на одне питання. При відповіді треба бути чесним, відповідати собі, а не для когось. Відповіді розташовувати у тому порядку, у якому вони приходять на думку. Час для відповідей є обмеженим.

Валідність методики, як зазначають її автори, полягає у тому, що запитання «Хто я?» є пов'язаним логічно із тим, з чим дитина себе ідентифікує, тобто з тими рисами, соціальним статусом, який є найбільш



прийнятним. Одержані відповіді учнів ми проаналізували за такими показниками:

- ✓ Присутність або ж відсутність у ряді характеристик тих соціальних ролей, які визначають статус школяра («учень», «школяр», «четвертокласник»)/ «дитина», «людина», «хлопчик», «дівчинка» і т.д)
- ✓ Число соціальних ролей, які визначають зміст соціального статусу школяра у описі
- ✓ Місце та порядок написання певної соціальної ролі, яка визначає соціальний статус школяра.

На основі аналізу даних можемо визначити властивості соціальної ідентичності молодших школярів: наявність/відсутність соціальних ролей, які описують статус школяра, та розкривають уявлення учнів власного соціального становища; кількість соціальних ролей, які визначають зміст соціального статусу учня, порядок їх написання в описах дітей, розкриття значущості та актуальності певного статусного становища для учнів.

У ході дослідження ми зясували, що більша частина учнів розуміють власну приналежність до соціальної групи школярів, вони ідентифікують себе з новою соціальною роллю. Даючи відповідь на питання «Хто я?» серед п'яти варіантів відповідей учні називають ті, які відкривають статусне становище школяра.

Кількісні показники змісту поведінкового критерію соціального статусу молодших школярів подано нижче в таблиці 2.5.

**Рівні становлення соціального статусу молодших школярів  
за поведінковим критерієм**

Рівні	Показники	
	абс.	%
Високий	15	26,8
Середній	34	60,7

Низький	7	12,5
---------	---	------

За даними таблиці видно, що переважна частина учнів розуміють свою належність до соціальної групи школярів, ідентифікують себе з новою роллю. Для учнів об'єктами ідентифікації виступають дієві соціальні групи, які характеризуються міжособистісними зв'язками між учасниками. Зміст соціальної ідентифікації поглиблюється, через набуття учнями соціального досвіду міжособистісної взаємодії.

Також, слід зупинитися на аналізі соціальної ідентичності учнів за такими показниками, як:

- Значення соціальної ролі школяра
- Актуальність соціальної ролі школяра

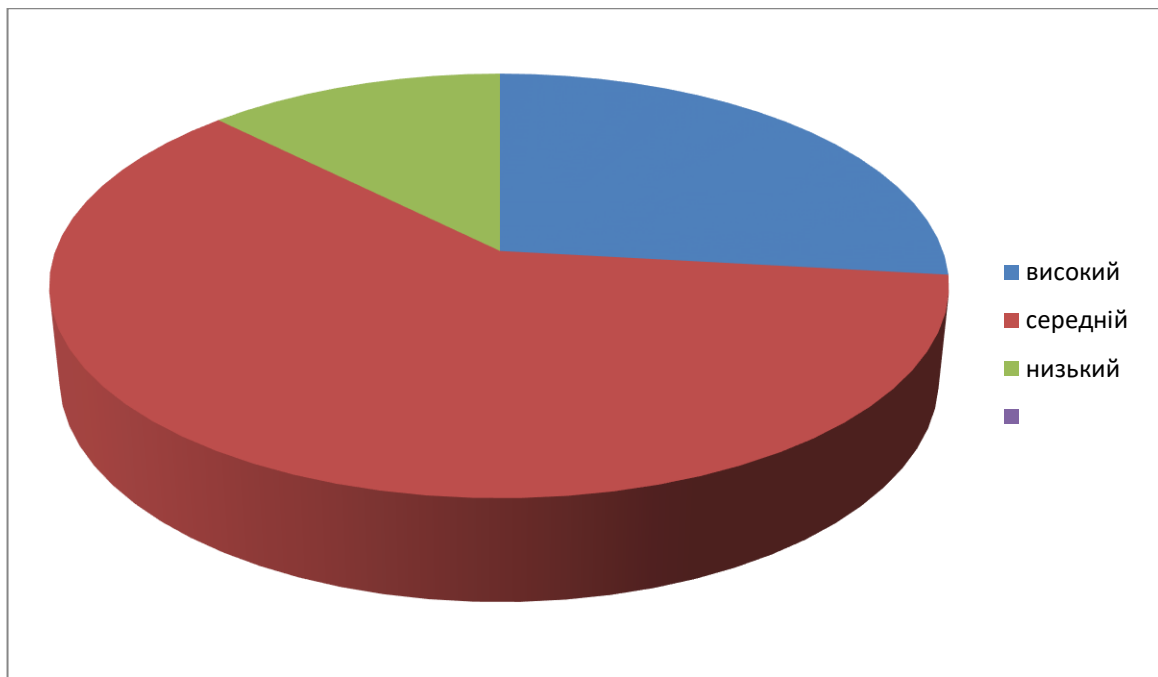
За результатами дослідження поведінкового критерію соціального статусу молодшого школяра, ми дійшли висновку, що для учнів соціальна роль є досить актуальною, статус молодшого школяра виступає провідним у системі соціальних цінностей.

Здійснений аналіз стану становлення соціального статусу молодших школярів за критеріями (когнітивний, емоційний, поведінковий ) з відповідними показниками дозволив подати узагальнені дані щодо рівня сформованості соціального статусу школяра (таблиця 2.6 та рисунок 2.1).

*Таблиця 2.6*

### **Показники рівнів становлення соціального статусу молодших школярів**

Рівні	Показники	
	Абс.к-сть	%
Високий	11	19,6
Середній	33	59
Низький	12	21,4



**Рис. 2.1 Кількісні показники (%) рівнів становлення соціального статусу молодших школярів**

Таким чином, отримані результати, під час проведення емпіричного дослідження, дозволяють констатувати про переважання середнього та низького рівнів становлення соціального статусу молодшого школяра, що вимагає обґрунтування педагогічних умов оптимізації даного процесу, чому й присвячений наступний параграф нашого дослідження.

### **2.3 Обґрунтування педагогічних умов становлення соціального статусу молодших школярів**

Важливим завданням нашого дослідження є виокремлення та обґрунтування педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра. У межах психологічної науки виокремлено ряд теоретико-методологічних розробок, що стосується проблеми адаптації дитини до школи. Так, питання адаптації учнів до процесу навчання у школі та корегування негативних аспектів дезадаптації відбувається традиційно спільною діяльністю вчителя, батьків, психолога тощо.

Відтак, становлення соціального статусу людини, з одного боку, спрямоване на утвердження соціального статусу зі сторони суспільства, з іншого боку – є суб'єктивним відображенням цього статусу людиною та прояв соціального статусу у діяльності/поведінці.

Отже, педагогічні умови процесу становлення соціального статусу молодшого школяра ми поділяємо на зовнішні та внутрішні відповідно. До зовнішніх умов становлення соціального статусу відносимо:

- ✓ *Включення дитини у шкільне соціальне середовище*
- ✓ *Вплив референтних осіб*

Зовнішні умови діють через внутрішні умови становлення соціального статусу молодшого школяра, серед яких виокремлюємо наступні:

- ✓ *Формування соціальної позиції школяра*
- ✓ *Формування соціальної ідентичності молодшого школяра*

Даний процес вимагає надання учням прав та можливостей проявити та сформуванню, реалізувати свої уявлення про зміст навчання у школі, власні вікові потреби (С.О.Копилов).

Людина у даному процесі виступає активним суб'єктом. Основне місце у становленні особистості, як зазначає дослідник М.Боришевський, займає стимулювання усіх виявів само активності як вищого ступеня саморегуляції. На думку автора, формування само активності дитини потребує розкриття таких положень, як:

- найголовніше в учня – це його індивідуальність
- не можна допускати проявів насилля над свідомістю учня, маніпулювати нею
- розуміння того, що учень має право виступати суб'єктом процесу виховання, бути творцем власної долі
- дотримання розвивальної педагогічної стратегії
- прояв гуманного ставлення до учнів, внутрішня установка педагога на сприйняття дитини

- щирість вчителя, чесність, повага та доброзичливе ставлення до вихованців

Дані принципові положення лягли в основу процесу становлення соціального статусу молодшого школяра, що складається з таких напрямів роботи, як: оптимізація зовнішніх та внутрішніх умов становлення соціального статусу учня (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

**Модель процесу становлення соціального статусу  
молодшого школяра**

<b>Психологічний супровід становлення соціального статусу молодшого школяра</b>			
<i>Оптимізація зовнішніх умов</i>		<i>Оптимізація внутрішніх умов</i>	
Включення молодшого школяра у шкільне соціальне середовище / адекватність, узгодженість вимог до дитини, використання певних санкцій	Вплив референтних груп	Формування соціальної позиції учнів	Формування соціальної ідентичності учнів
<u>консультативна і профілактично-розвивальна робота з батьками і вчителем</u>		Діагностична та корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами	

До першого напрямку роботи віднесено оптимізацію зовнішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра через повноту,

адекватність, та узгодженість рольової поведінки учня, вимог до неї та використання відповідних санкцій. Як показують результати аналізу наукових досліджень, зокрема і наше емпіричне дослідження, переважна більшість школярів відчують себе не досить комфортно у соціальному оточенні, що є свідченням того, що норми поведінки визначаються з боку дорослих дуже жорстко, вони не враховують індивідуальні особливості учнів. Ваговим фактором, що визначає процес прийняття учнями соціальних правил є те, що під час соціалізації діти опановують, в першу чергу, позитивні шаблони, тоді як дорослі дають оцінку дитині в школі за її негативну поведінку. Саме тому, ми вважаємо, доцільно говорити про підготовку вчителів, батьків до налагодження взаємодії з учнями, що забезпечувала б адекватність, повноту, узгодженість вимог до дитини, одержання зворотнього зв'язку щодо процесу їх виконання або ж невиконання, використання певних санкцій.

Зовнішні умови становлення соціального статусу молодшого школяра реалізуються через проведення відповідної консультативної роботи з вчителями та батьками учнів, які виступають у даному віковому періоді найбільш референтними групами людей для учнів.

Щодо другого напрямку роботи – то він полягає у обґрунтуванні та реалізації внутрішніх умов ставлення соціального статусу молодшого школяра через формування у них:

- соціальної позиції ( система уявлень про зміст статусного становища учня – когнітивний компонент; та емоційний компонент – вироблення позитивного стійкого відношення до соціального становища з орієнтуванням на соціальний статус дорослого як об'єкта діяльності та спілкування)
- соціальної ідентичності молодших школярів ( розуміння своєї статусної приналежності та рівня її значущості та актуальності у системі соціальних цінностей особистості).

Даний напрямок роботи можливо реалізувати через проведення діагностичної та корекційно-розвивальної роботи з учнями.

Консультативна та профілактично-розвивальна робота з вчителями та батьками відбувалася через проведення занять на тему *«Моя дитина – школяр»*, *«Як дитина стає школярем»*, що передбачали розкриття зовнішніх умов становлення соціального статусу молодших школярів та були зорієнтовані на розв'язання наступних завдань:

- 1) вироблення системи знань та уявлень щодо змісту соціального статусу учня, зовнішні умови його утвердження та внутрішні умови його прояву у свідомості та самосвідомості особистості учня;
- 2) розвиток позитивного відношення вчителів та батьків до соціального становища дитини;
- 3) розуміння ролі та значущості своєї соціальної ролі (вчитель, мама/тато молодшого школяра) на етапі становлення соціального статусу учня;
- 4) вироблення рольової поведінки вчителів та батьків, яка забезпечить адекватність, повноту, узгодженість оцінок та санкцій, що вони дають дитині як школяреві.

У межах реалізації зовнішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра, відбувалося залучення вчителів та батьків учнів до тренінгових занять *«наша дитина – школяр»*. До проведення таких занять залучалася також бабусі/ дідусі, всі ті, хто приймає активну участь у вихованні дитини.

Заняття для вчителів *«Як дитина стає школярем»* - це залучення педагогів до програми консультативної та профілактично-розвивальної роботи з батьками учнів. Тут слід враховувати умови успішного навчання дорослих, згідно яких останні вчать ефективно тоді, коли у них є досить часу на опанування нових знань та вироблення практичних умінь, вони можуть одержані нові знання застосувати на практиці, та усвідомлюють як їх можна використовувати надалі у майбутньому, повністю залучаються у процес навчання, і, якщо є сприятливе освітнє середовища навчання, а

методи, що застосовуються відповідають різноманітним індивідуальним прийомам навчання.

Корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами повинна спрямовуватися на реалізацію таких завдань:

- 1) розвиток когнітивного компоненту соціальної позиції молодших школярів – система уявлень про рівень авторитетності та престижності статусу, діяльність та коло комікування, права та обов'язки молодшого школяра; властивості зовнішніх установок, оцінок та санкцій, які на нього спрямовані
- 2) Розвиток емоційного компоненту соціальної позиції, які проявляється у виробленні позитивного відношення до діяльності та кола спілкування, правах та обов'язках учня, авторитетності соціального статусу, та – орієнтуванням на соціальний статус дорослого як той, що визначає майбутню мету життєдіяльності.
- 3) Вироблення у молодших школярів соціальної ідентичності, яка полягає в розумінні своєї статусної приналежності та високого рівня її значущості у системі соціальних цінностей.

Отож, ми вважаємо, що реалізувати поставлені завдання можна через проведення занять такої форми як *«психологічний урок»*. Психологічний урок, за М.Бітяноюю, - це психологічна форма роботи з учнями. Такий урок проводиться у звичних умовах класної кімнати з розташуванням парт, учні виконують завдання у робочих зошитах, обговорюють домашні завдання, працюють фронтально та у групах. Однак, малий відсоток часу витрачається на опанування школярами нових форм, більша частина уроку – присвячена розкриттю змісту.

На психологічному уроці використовують традиційні дидактичні можливості уроку (зошит, опитування, групові завдання, індивідуальна робота з новою інформацією) разом з використанням дискусій, рольових ігор, різноманітних психотехнічних прийомів. На такому уроці відбувається психологічна робота з молодшими школярами. Вчитель може застосовувати



форми спільної навчальної роботи учнів, яка дозволить підвищити рівень задоволеності від умов шкільного життя, знизить рівень тривожності та конфліктності в учнівському колективі та виступає важливим фактором рефлексивного становлення учнів та засобом підсилення самостійності молодших школярів.

Такими умовами виступають наступні:

- Налаштування діяльності молодших школярів у парах, пізніше – у групі
- Залучення до групової роботи учнів з різним рівнем навчальних можливостей
- Визначення ролей у межах групи та розуміння школярами мети групової діяльності
- Аналіз учнями проведеної спільної роботи та змісту спілкування після закінчення групової діяльності

Цикл бесід «Хто такий школяр?» спрямований на формування у молодших школярів когнітивного та емоційного складників соціальної позиції (система знань та уявлень щодо свого соціального положення та вироблення позитивного стійкого відношення до нього. На цьому етапі доречно використовувати такі *методи позитивної психодіагностики та терапії* (Н.Пезешкіна) як:

- ✓ крос-культурний підхід,
- ✓ метафора,
- ✓ позитивна реінтерпритація

*та форми роботи з учнями:*

- ✓ бесіда
- ✓ групова дискусія
- ✓ індивідуальна робота в робочих зошитах
- ✓ створення колажів
- ✓ обговорення у діадах
- ✓ робота у малих групах

✓ індивідуальне малювання тощо.

На цьому етапі ми проводили заняття з таких тем:

- *«Життєвий шлях людини»*
- *«Школярі: від минулого до сучасності»*
- *«Школярі планети Земля»*
- *«Бути школярем – це круто!»*
- *«Чим займається школяр» (діяльність молодших школярів)*
- *«З ким спілкується школяр?» (коло спілкування учнів)*
- *«Права та обов'язки школяра»*
- *«Як розпізнати школяра?»*.

Наступний етап «Який я школяр» зорієнтований на вироблення у молодших школярів когнітивного та емоційного складників соціальної ідентичності школяра ( розуміння своєї приналежності та певної соціальної групи, значимості та актуальності соціальної ролі школяра у системі соціальної ідентичності. Цей етап передбачав використання таких форм роботи з учнями як, бесіда, групова дискусія, робота у діадах, робота в зошитах, робота в малих групах, індивідуальне малювання. Ці заняття проводилися з такої тематики:

- *«Я – школяр»*
- *«Мої здібності, вміння та досягнення»*
- *«Мої сильні та мої слабкі сторони»*
- *«Мої цілі та способи їх реалізації»*
- *«Мої мрії»*.

Отже, представлені форми роботи, заняття з учнями дозволяють реалізувати внутрішні умови становлення соціального статусу молодшого школяра разом із здійсненням консультативної та профілактично-розвивальної роботи з вчителями ,батьками учнів ,яка спрямована на оптимізацію зовнішніх умов становлення соціального статусу.

Реалізація внутрішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра проводиться у межах «школярського» способу життя дитини, під час виконання нею прав та обов'язків школяра. Відповідно, на уроках учням пропонувалося певне інформаційне твердження (наприклад, права школяра, під час обговорення якого учні вирішували завдання, що стосуються психологічного розвитку (розвиток когнітивного та емоційного компонентів соціальної позиції учня – цілісне усвідомлення змісту свого соціального статусу та надання йому більш позитивної оцінки).

Під час проведення занять слід враховувати загальні вимоги до проведення психологічних уроків ,а саме:

- Має бути чіткий початок і завершення уроку; змістове наповнення уроку повинно розумітися учнями як підсумковий етап становлення: тобто такий, що може мати продовження та має певний зміст;
- На уроці дитина повинна володіти «речовими доказами» (записи практичні у зошиті)
- Використання наочності протягом уроку
- На уроці учням слід чітко оголосити та поставити перед ними мету, що є цікавою та зрозумілою всім учасникам освітнього процесу
- Під час уроку чергувати індивідуальну роботу у зошитах із оголошенням результатів такої роботи, опитування фронтальні з роботою у групах, робота з усвідомлення інформації із роботою з висунення учнями власних ідей.

Відношення дитини до соціального статусу розкривається її концепціями – когнітивними та емоційними структурами, які визначають систему інтерпретацій по відношенню до навколишнього світу. Дані концепції розкривають розуміння школярами бажаного рівня досягнень, форм поведінки, наприклад, «школяр повинен гарно вчитися», «школяр має бути чемним, старанним, слухатися вчителя, батьків, дотримуватися порядку» тощо.

Розуміння соціальної ідентичності учня, її когнітивний, змістовний аспекти, у дослідженнях Н.Пезешкіна, розглядається як модель стосунків «Я» (розуміння себе у ролі школяра), «Ти» (розуміння себе як партнера взаємодії з самими близькими референтними групами: вчителем, батьками), «Ми» (розуміння себе як члена суспільних груп: учень школи, однокласник та ін.), «Пра-Ми» (розуміння себе частиною суспільства).

Соціальна ідентичність молодшого школяра, її емоційний компонент, визначається рівнем значущості та актуальності соціальної ролі учням у межах системи самосвідомості у відносинах із собою «Я», у відносинах з близькими партнерами взаємодії «Ти», у відносинах з різними соціальними групами «Ми», у відносинах зі світом в цілому «пра-ми».

Отже, згідно даних положень головним показником становлення соціального статусу людини виступає якість виконання нею певної соціальної ролі у таких сферах життя, як: «Зовнішній вигляд. Моє тіло», «Діяльність, досягнення», «Контакти», «Моє майбутнє. Перспективи». До внутрішніх умов становлення статусу відносимо поєднання когнітивних (знання, базові здібності) та емоційних (здібність «любити») складників соціальної позиції та соціальної ідентичності людини.

Реалізація внутрішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра вимагає використання універсальної моделі психологічної допомоги (інвентаризація, дистанціювання, ситуативне підбадьорювання, розширення системи цілей, вербалізація).

Далі перейдемо до розкриття цих кроків. Отже, етап спостереження/дистанціювання – це етап, що спрямований на те, щоб надати можливість людині віднайти та зайняти позицію спостерігача, бути на відстані від власних проблем, подивитися на них з різноманітних точок зору, виробити в собі більш цілісне та активне її розуміння.

Етап інвентаризації полягає у здійсненні змістового аналізу внутрішнього актуального та базового конфліктів людини, які криються за

проблемою; віднаходження внутрішніх бар'єрів та ресурсів задля їх подолання.

Наступний етап – це етап ситуативного підбадьорення – зорієнтований на пошук та розуміння досягнень, властивостей позитивних, можливостей, здібностей, які вже наявні у людини для розв'язання проблеми.

Етап вербалізації – це етап віднаходження шляхів розв'язання проблеми, розуміння рішень, які стосуються формування у людини знань, вмінь та особистих характеристик, які потрібні для ефективного вирішення завдання.

Етап розширення системи завдань та цілей спрямований на підбадьорення особистості, її стимулювання до визначення нових цілей у різноманітних сторонах власного життя.

У роботі з батьками «наша дитина – школяр» та вчителями «Як дитина стає школярем» виділяють п'ять етапів згідно моделі психологічної допомоги.

- 1) Перший змістовний етап – спостереження/дистанціювання (дає можливість вчителям та батькам подивитися на соціальний статус школяра з різних позицій, а також, поглянути на свій власний статус, виробити у собі їх різностороннє розуміння;
- 2) На цьому етапі – інвентаризація – відбувається аналіз та пошук внутрішніх бар'єрів та віднаходження дієвих ресурсів становлення соціального статусу молодшого школяра. На цьому етапі доречно застосовувати такі методики «Балансна модель», «діагностичний опитувальний», «модель форм наслідування». Під час застосування даних методик учні опрацьовують такі питання:

✓ *Як проявляється соціальний статус молодшого школяра у таких сферах життя, як діяльність, тіло, контакти, майбутнє? Які є у кожній зі сфер життя «переваги», «можливості», «права», «недоліки», «обмеження», «обов'язки»? У чому виявляються*

*особливості соціального статусу молодшого школяра? ( дані питання опрацьовуються у мікрогрупах, проводяться дискусії)*

- ✓ *Яким чином виявляється ваш соціальний статус (вчитель, батьки) у визначених сферах життя людини? (проведення групової дискусії)*
- ✓ *Які є спільні риси Вашого соціального статусу та статусу молодшого школяра? Назвіть відмінності? Чи є те, чого Ви могли повчитися один в одного? ( проведення індивідуальної роботи, групова дискусія, мозковий штурм)*
- ✓ *З якими здібностями пов'язаний соціальний статус молодшого школяра: охайність, пунктуальність, справедливість, ввічливість, надійність, старанність та ін..? Яким чином ці здібності сформовані у дітей? Вияв яких здібностей від соціального статусу молодшого школяра очікують вчителі/батьки? (проведення групової дискусії, робота у мікрогрупах).*
- ✓ *З розвитком яких здібностей особистості тісно пов'язаний соціальний статус вчителя (батьків) молодших школярів? (групова дискусія)*
- ✓ *Що є спільного у Вас з учнями? Назвіть відмінні риси? (( мозковий штурм)*
- ✓ *Хто і як саме (важливі для процесу виховання школяра люди) виявляє до школяра турботу, любов, увагу у таких проявах як «виділення часу», « терпіння і прийняття», «бути прикладом та навчати на своєму досвіді»; Хто і як виявляє турботу про молодшого школяра у таких формах як « навчання через роз'яснення, розум, надання відповідей на запитання» «навчання крізь призму почуттів (прояв власних почуттів та відношень ,приклад емоційного зразку, емоційні звички», «навчання крізь відчуття ( заохочення, догляд за собою, р виховання», «навчання через прояв інтуїції, певних фантазій (виконання духовних завдань,*

*релігійне виховання, історичні факти)* – проведення групової дискусії.

- ✓ *Назвіть приклади вдячності батькам ваших учнів? За що ви можете подякувати собі як вчителю? ( виконання індивідуальних письмових завдань з обговоренням результатів у колі групи)*
- ✓ *Які завдання є пріоритетними для молодшого школяра?*
- ✓ *За яких повсякденних умов навчання та спілкування молодший школяр має змогу відчувати себе у позиції «Я»? До яких сфер життя вони найбільше відносяться?*
- ✓ *Назвіть спільні риси зі своїми учнями? Чим ви відрізняєтеся один від одного?*
- ✓ *Як саме Ви розумієте власну роль на етапі надання допомоги дитині у опануванні новою соціальною роллю школяра? ( підготовка проектів у мікрогрупах).*

Етап ситуативного підбадьорення полягає у розкритті ресурсів у взаємодії «батьки-дитина», «вчитель-батьки», «дитина-вчитель», віднаходження та розуміння позитивних моментів становлення соціального статусу дитини (її досягнень, можливостей, здібностей, які вже сформовані, і які є необхідними для вирішення певних труднощів щодо становлення соціальної ролі школяра).

Даний етап визначає ресурси взаємодії «вчитель-школяр», «школяр-батьки», «вчитель-батьки» та передбачає опрацювання таких питань:

- ✓ *Що Вам до вподоби під час роботи з молодшими школярами? Що Вам подобається у дитині, під час спілкування? (учасник повинні відповісти у письмовій формі, пізніше – обмінятися результатами із групою)*
- ✓ *На кого школярі вам схожі? Яка ваша взаємодія? (така робота відбувається у мозковому штурмі з подальшим груповим обговоренням)*
- ✓ *Що Вам вдається найкраще під час спілкування з учнями?*

- ✓ Які у вас є здібності, відповідні вміння та знання для такої діяльності? (виконання цього завдання проходить індивідуально у формі самооцінки, під час виконання вправ на одержання зворотного зв'язку та групової оцінки, отримані результати порівнюються та аналізуються всіма учасниками).

На четвертому етапі – етап вербалізації – відбувається пошук напрямків та способів формування у вчителів та батьків знань, вмінь, здібностей, особистих властивостей, які потрібні щоб допомогти дитині на етапі ефективної реалізації своїх прав та обов'язків як школяра; зорієнтований на віднаходження способів розв'язання проблем, які з'являються у дитини як школяра.

Етап розширення системи цілей – це етап зосереджений на визначення вчителями та батьками нових цілей під час взаємодії з учнями для формування їх як школяра та особистості загалом.

Таким чином, ми дійшли висновку, що обґрунтовані нами зовнішні (*включення дитини у шкільне соціальне середовище/ адекватність, узгодженість вимог до дитини, використання певних санкцій, вплив референтних груп*) та внутрішні (*формування соціальної позиції школяра, формування соціальної ідентичності молодшого школяра*) умови оптимізують процес становлення соціального статусу молодшого школяра.

## **Висновки до розділу 2**

Другий розділ нашого дослідження присвячений розкриттю критеріїв з відповідними показниками процесу становлення соціального статусу молодшого школяра; проведенню емпіричного дослідження з метою з'ясування стану становлення соціального статусу; обґрунтуванню педагогічних умов досліджуваного явища.

Відповідно, показники становлення соціального статусу молодшого школяра розкриваються через оцінювання його рольової поведінки у



різноманітних сферах навчання та спілкування; це, в першу чергу, ступінь навчальних досягнень, оцінювання вчителем дитини як школяра та її соціальний статус в учнівському колективі. До показників визначення внутрішніх умов ефективності опанування та реалізації школярами своєї соціальної ролі виступають когнітивні та емоційні складові соціальної позиції та соціальної ідентичності людини.

Молодші школярі різняться своїми об'єктивними показниками становлення соціального статусу. Так, високий рівень успішності поведінки проявляється у показових хороших показниках навчання та опанування учнями вміннями рольової поведінки під час взаємодії з іншими, що підсилюється високим статусом серед інших учнів та високою оцінкою з боку вчителя. Прояв низьких результатів успішності поведінки визначається задовільною успішністю навчання, низьким авторитетом дитини як школяра серед інших учнів та середньою оцінкою з боку вчителя.

Отже, до критеріїв та показників становлення соціального статусу молодшого школяра ми віднесли наступні:

- 1) *Когнітивний критерій* ( знання про зміст соціального статусу; повнота, адекватність знань; розуміння своєї статусної належності «хто я?»)
- 2) *Емоційний критерій* ( ставлення до соціального статусу; емоційна значущість статусної належності)
- 3) *Поведінковий критерій* ( якість виконання соціальної ролі; ідентифікування себе з соціальної роллю школяра; ефективність навчальної діяльності; відношення до інших учнів як до носіїв соціального статусу).

За ступенем вираженості цих критеріїв з відповідними показниками рівні соціального статусу молодшого школяра ми визначили наступні: *низький, середній та високий.*

На етапі проведення емпіричного дослідження з'ясовано, що переважна більшість респондентів продемонстрували середній та низький рівні становлення соціального статусу молодшого школяра. Така ситуація

пояснюється тим, що у молодших школярів бракує уявлень та знань про зміст соціального статусу, у них не завжди проявляється позитивне емоційне відношення до власного соціального статусу та сприймання інших учасників освітньої діяльності як носіїв соціального статусу. Молодші школярі з трудністю ідентифікують себе та розуміють значущість соціального статусу для життєдіяльності.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу становлення соціального статусу молодшого школяра, які ми згрупували у зовнішні та внутрішні відповідно. Так, до зовнішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра віднесено такі, як *включення дитини у шкільне соціальне середовище/ адекватність, узгодженість вимог до дитини, використання певних санкцій, вплив референтних груп*. Групу внутрішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра складають наступні: *формування соціальної позиції школяра, формування соціальної ідентичності молодшого школяра*.

## ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне узагальнення та розв'язання проблеми щодо обґрунтування педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра.

1. Врахування методологічних аспектів системного та суб'єктного підходів особистість, розглядається нами, як суб'єкт соціального статусу, що розкриває її становище у системі соціальних стосунків. Доведено, що серед критеріїв ефективного становлення соціального статусу особистості виступає занурення нею у певну соціальну роль, що є активним процесом соціального статусу та визначається якістю виконання людиною прав та обов'язків під час спілкування та діяльності.

2. Проаналізовано основні аспекти соціального статусу молодшого школяра як обов'язкового вікового для вироблення соціального статусу особистості, що проявляється переважанням обов'язків над правами, які обмежуються можливостями самовизначення школяра щодо його одержання, що визначає його значущість у процесі формування особистості дитини.

Ключову дефініцію нашого дослідження – *соціальний статус молодшого школяра* - інтерпретовано як інтегральний показник становища соціальної групи, що визначає систему прав, обов'язків; перше обов'язкове суспільне значуще соціальне становище дитини.

3. Визначено критерії, показники становлення соціального статусу молодшого школяра: 1) *когнітивний критерій* ( знання про зміст соціального статусу; повнота, адекватність знань; розуміння своєї статусної належності «хто я?») 2) *емоційний критерій* ( ставлення до соціального статусу; емоційна значущість статусної належності) 3) *поведінковий критерій* (якість виконання соціальної ролі; ідентифікування себе з соціальної роллю школяра; ефективність навчальної діяльності; відношення до інших учнів як до носіїв соціального статусу).

У дослідженні акцентовано увагу, також, на тому, що на процес становлення соціального статусу молодшого школяра впливає успішність у навчанні, статус дитини в учнівському колективі, оцінювання з боку вчителя прав та обов'язків дитини. З опорою на те, що школярі опановують більш ефективно рольовою поведінкою під час навчання – виявлено три рівні становлення соціального статусу молодшого школяра відповідно: високий, середній та низький.

Отже, учні з низьким рівнем соціального статусу визначаються задовільними показниками щодо успішності у навчанні, вони не користуються авторитетом серед однолітків, не мають достатнього рівня знань щодо розуміння змісту та значущості соціального статусу особистості. До середнього рівня соціального статусу віднесено учнів, які визначаються добрими показниками навчання, однак мають низький соціометричний статус у класі. У респондентів високого рівня становлення соціального статусу прослідковуються високі показники у навчальній діяльності, вони мають глибокі знання щодо змісту та значущості соціальної позиції особистості, мають високий соціометричний статус у класі.

3. Проведено емпіричне дослідження соціального статусу молодших школярів, у ході якого з'ясовано, що більша частина учнів виявляють середні та низькі прояви рольової поведінки (середній та низький рівні сформованості соціального статусу). Дана ситуація пояснюється тим, що в учнів немає достатнього рівня теоретичних знань щодо змісту та розуміння значущості соціального статусу особистості, у школярів не завжди виявляється стійке позитивне відношення щодо власного соціального статусу та усвідомлення інших учасників освітнього процесу як носіїв соціального статусу. Учням досить складно ідентифікувати себе та чітко усвідомити роль соціального статусу молодшого школяра. Лише незначна частина респондентів (19,6%) продемонстрували високий рівень сформованості соціального статусу (високий прояв рольової поведінки). Такі учні мають достатню інформаційну базу щодо змісту та ролі соціального статусу

особистості, вони успішні у навчанні, сприймають інших учасників як носіїв певного соціального статусу, мають високий соціометричний статус в учнівському колективі.

4. Обґрунтовано педагогічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра, які поділено на зовнішні та внутрішні відповідно. Отож, до зовнішніх умов становлення соціального статусу молодшого школяра віднесено такі, які: *включення дитини у шкільне соціальне середовище/ адекватність, узгодженість вимог до дитини, використання певних санкцій, вплив референтних груп.*

Під час виконання соціальної ролі молодшого школяра дитина демонструє своє соціальне становище, та, опанування соціальним статусом молодшого школяра походить через інтеріоризацію вимог до соціальної ролі у наступні підструктури: соціальна ідентичність та соціальна позиція. Отож, внутрішніми умовами становлення соціального статусу молодшого школяра нами визначено наступні: *формування соціальної позиції школяра, формування соціальної ідентичності молодшого школяра.*

Як внутрішні умови становлення соціального статусу молодшого школяра, соціальна ідентичність та соціальна позиція, визначаються нами як поєднання когнітивного та емоційного складника ( знання та уявлення щодо змісту статусного становища та відношення до нього; розуміння власної приналежності до певної соціальної групи, значимості та актуальності соціальної ролі у системі соціальної ідентичності людини).

Доведено, що процес становлення соціального статусу молодшого школяра, його успішність, безпосередньо пов'язаний із виникненням та розв'язанням протиріч між соціальною позицією та соціальною ідентичністю особистості.

Таким чином, здійснене емпіричне дослідження щодо з'ясування педагогічних умов становлення соціального статусу молодшого школяра не вичерпує повністю усіх аспектів проблеми. Перспективу наступних досліджень вбачаємо у систематизації та вдосконаленні відповідних форм,

методів оптимізації процесу становлення соціального статусу молодшого школяра.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи / Упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О.Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 111 с. – (Психологічний інструментарій).
2. Безверхий, О.С. ( 2001). Розвиток моральної саморегуляції у молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія», Вінниця, 24 с.
3. Бітянова, М.Р. (2007). Дитина у школі : *технології розвитку*. – К. : Главник, 144 с.
4. Бовть, О.Б. (2001). Агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 15 с
5. Боделан, О.Р. (2000). Психологічне забезпечення адаптації дітей шестирічного віку до навчальної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Одеса, 15 с.
6. Бондар, Л. В. (2003). Спільна навчальна робота молодших школярів як чинник їх розумового та соціального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 20 с.
7. Боришевський, М. (1997). Праця у становленні громадянина *Початкова школа*. №2. – С.44–48.
8. Боришевський, М.Й. (1990). Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів: *посібник для вчителів*. К. : Радянська школа, 143 с.
9. Бушай, І.М. (2009). Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». 41 с.

10. Ваврик, А.Й. (2008). Психологічні засади індивідуалізації учбового процесу шестиліток : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» ІваноФранківськ, 25 с.
11. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К. : Рад. школа, 1996. – 272 с.
12. Волошина, В.В. (1999). Психологічні детермінанти навчальної успішності молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 16 с.
13. Главінська, О.Д. (2002). Вплив низької навчальної успішності на становлення самооцінки школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 17 с.
14. Горбань, Г. О. ( 2002). Соціально-психологічне дослідження особистості школяра в процесі експериментального навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» Київ, 20 с.
15. Готовність дитини до навчання / Упоряд. : С.Максименко, К.Максименко, О.Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
16. Гудима, О.В. (2007). Психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 23 с.
17. Дзюбко, Л.В. (2000). Психологічні особливості ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 18 с.
18. Доскач, С.С. (2008). Психологічні особливості розвитку внутрішньої позиції дорослого у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня



- канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Івано-Франківськ, 22 с.
19. Доцевич, Т.І. (1997). Корекція порушень комунікативної діяльності у дезадаптованих молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Харків, 21 с.
20. Дуткевич, Т.В. (2014). Дитяча розвивально-корекційна психологія: актуальність поняття і завдання. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. – Вип.5. Серія: Психологічні науки – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, С.54–62.
21. Жигайло, О.О. (2009) Структурно-динамічні особливості розвитку Я-концепції молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 20 с.
22. Житарюк, В.І. (2008). Психологічні передумови розвитку моральності молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Івано-Франківськ, 17 с.
23. Зливков, В. (2006). Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. №5 – С.128–136.
24. Зубенко, А.С. (2004). Взаємодія особистісної і соціальної ідентичності школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – «Соціальна філософія і філософія історії». Харків, 22 с.
25. Іванчук, М.Г. (2005). Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» / Іванчук М.Г. – Київ, 43 с.

26. Ісаєнко, О.С. (2007). Агресія в системі комунікації “мати – дитина” як фактор соціальної дезадаптованості молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 – «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» .К., 19 с.
27. Ічанська, О.М. (2002). Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 24 с.
28. Карікаш, В.І. (2013). Позитивна психотерапія. *Основи психотерапії*: навч. посіб. / В.І.Банцер, Л.О.Гребінь, З.В.Гривул [та інш.]; під заг. ред. К.В.Седих, О.О.Фільц, Н.Є.Завацька. – Полтава: Алчевськ: ЦПК, С.163–185.
29. Киричук, О.І. (1996). Виховання в учнів інтересу до навчання. 48 с.
30. Кікінежді, О.М. (2011). Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : [монографія] *Навчальна книга* – Богдан, 400 с.
31. Козачук, С.А. (2008). Психолого-педагогічні умови розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 24 с.
32. Кормило, О.М. (2004). Емоційно-ціннісні чинники учіння молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія», Івано-Франківськ, 20 с.
33. Корнєв, М.Н. (1995). Соціальна психологія : *Підручник*– К., 304 с.
34. Кутішенко, В.П. (2003). Динаміка емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до учбової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Київ, 19 с.
35. Левенець, А.Є. (2006). Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 23 с.
36. Левківський, М.В. (2002). Історія педагогіки : *навчальний посібник* / Левківський М.В., Микитюк О.М.; [За ред. М.В.Левківського]. – Харків.: «ОВС», 240 с
37. Ложкін, Г. ( 2008). Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта . *Соціальна психологія*. №3. – С.123–130.
38. Любчук, О.К. (1998). Психологічна готовність дитини до оволодіння учбовою діяльністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 20 с.
39. Мазоха, І.С. (2008). Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології» Одеса, 22 с.
40. Максименко, С.Д. (2007). *Психологія особистості*. К. : Видавництво ТОВ „КММ”, 296 с.
41. Максимова, Н.Ю. (1997). Виховна робота з соціально–дезадаптованими школярами : *методичні рекомендації* . К. : ІЗМН, 136 с.
42. Москаленко, В.В. (2013). Соціалізація особистості : *монографія* К. : Фенікс,– 540 с.
43. Москаленко, Л.С. (2009). Програма психологічного супроводу процесу становлення соціального статусу особистості. *Вісник національної академії оборони України*. № 5(13). – С.147–151.
44. Москаленко, Л.С. (2014). Психологічний супровід становлення соціального статусу особистості на засадах позитивної психотерапії. *Позитивна психотерапія в Україні: відповіді на виклики часу* : Матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конференції (Полтава, 19-21 вересня 2014 р.). – Полтава, С.41–44.
45. Москаленко, Л.С. (2015). Психологічні Умови Становлення Соціального Статусу Молодшого Школяра *Fundamental and applied*

- researches in practice of leading scientific schools. Issue: 4 (10): Psychology. Medical physics. Economics / ed. by S. Maksymenko, V. Lunov, A. Hall. – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications –Hamilton, ON, P. 31–40.*
46. Москаленко, Л.С. (2006). Психологічні умови становлення соціального статусу школяра в учнів початкової школи : теоретичний аспект. *Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 41. Серія : психологічні науки: зб. наук. праць у 2-х т. – Чернігів : ЧДПУ, Вип. 41. – Том 2. – С. 22–25.
47. Москаленко, Л.С. (2008). Усвідомлення молодшими школярами власного соціального статусу. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. – Вип. 7 / Ред. кол. : В.В.Олійник (гол. ред.) та ін. – К. : Геопринт, С. 200–208.
48. Москаленко, Л.С. (2008). Усвідомлення молодшими школярами власного соціального статусу . *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. – Вип. 7 / Ред. кол. : В.В.Олійник (гол. ред.) та ін. – К. : Геопринт, С. 200–208.
49. Москаль, Ю. (2006). Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Психологія і суспільство*. №1. – С.96–112.
50. Мусяка, Н.І. (2009). Особливості молодших школярів з різним рівнем навчальних досягнень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 21 с.
51. Муханова, І.Ф. (2007). Психолого-педагогічна корекція шкільної неуспішності молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., – 20 с.
52. Олексюк, В.Р. (2009). Особливості усвідомлення молодшими школярами власного життєвого шляху : автореф. дис. на здобуття наук.

- Ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 20 с.
53. Онисюк, О.А. (2001). Психологічні особливості особистісного розвитку молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 17 с.
54. Орбан-Лембрик, Л. (2004). Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості. *Соціальна психологія*. № 5 (7). – С.12-19.
55. Орбан-Лембрик, Л. (2004). Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості. *Соціальна психологія*. № 5 (7). – С.12-19.
56. Осика, О.В. (2007). Психологічні особливості мотивації моральної поведінки молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 22 с.
57. Островська, К.О. (2003). Взаємозв'язок образу “Я”, самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 24 с.
58. Павелків, Р.В. (2002). Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». *Психологічний супровід молодшого школяра*. Психолог. Листопад №44. – С.10.
59. Парсонс, Т. (2005). Соціальна структура і особистість [Текст] : [зб. творів] / Талкот Парсонс ; пер. з англ. В. Верлоки і В. Кебуладзе. – К. : *Дух і літера*, 337 с..В. 2005. – 38 с.
60. Пасічніченко, А.В. (2003). Становлення статусу дітей у групі на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 16 с.

61. Пеньковська, Н. (2006). Розвиток здатності до самоаналізу у процесі особистісного становлення молодшого школяра. *Психологія і суспільство*. – 2006. С.113–120.
62. Пилат, Н.І. (2004). Соціальна ідентичність особистості як чинник вибору стилю поведінки в конфлікті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». К., 20 с.
63. Помиткіна, Л.В. (2010). Уроки психології для учнів початкової школи: *навч.-метод. посіб.* К. : «АКОНИТ», 310 с.
64. Психологічний супровід школярів / Упор. Т.Гончаренко. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
65. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості: *монографія* / Л.З. Сердюк, Т.М. Яблонська, І.В. Данилюк, О.І. Пенькова, Н.Д.
66. Володарська [та ін.] ; за ред. Л.З. Сердюк. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 197 с.
67. Про освіту : Закон України від 04.06.1991 р. № 34 [Електронний ресурс].
68. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page>
69. Савицька, С.О. (1998). Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія», 16 с.
70. Савчин, М.В. (2005). Вікова психологія : *навч. Посібник*. К. : Академвидав, 360 с.
71. Садова, І.І. (2009). Психологічні чинники виникнення конфліктів у системі «вчитель-учні» початкової школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 20 с.

- 72.Саханюк, С.А. (2005). Тренінг соціальної адаптації першокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. №9. – С.24–34.
- 73.Сбруєва, А.А. ( 2004). Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах : *навч. посібник* . К., 106 с.
- 74.Сисоєва, С.О. (2003). Нариси з історії розвитку педагогічної думки : *Навчальний посібник* . К. : Центр навчальної літератури, 308 с.
- 75.Сікорська, Л.Б. (2009). Психологічні умови оптимізації міжособистісних взаємин учнів на початковому етапі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 20 с.
- 76.Склярєнко, О.М. (2005). Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія».К., 22 с.
- 77.Скрипченко, О.В. (2001). Молодший шкільний вік. *Вікова та педагогічна психологія: навч. Посібник*. – К. : Просвіта, С.114–174.
- 78.Соціально-психологічний словник / Авт-уклад. В.М.Галицький, О.В.Мельник, В.В.Синявський. – К., 2004. – 250 с.
- 79.Соціологія : Терміни. Поняття. Персоналії : *навч. словник-довідник для студентів*. К. : Каравела; Львів: Новий світ – 2000, 2002. – 476 с.
- 80.Співак, Л.М. (1999). Формування «Я-концепції» молодших школярів з труднощами у навчанні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 19 с.
- 81.Старовойтова, І.І. (1999). Ідентифікація в соціальному пізнанні : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» Одеса, 17 с.
- 82.Становлення особистості школярів з різними навчальними досягненнями в онтогенетичному просторі : монографія / за ред. М. Т. Дригус. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 154 с.

83. Технологія тренінгу / Упоряд. : О.Главник, Г.Бевз / За заг. ред. С.Максименко. – К. : Главник, 2005. – 112 с.
84. Титаренко, Т.М. (2004). Вікова динаміка особистісних дисгармоній *Практична психологія та соціальна робота*. №9. – С.67–74.
85. Тітов, І.Г. (2015). Психологічні передумови становлення учіннєвої суб'єктності молодшого школяра. *Особистісне становлення дитини: суб'єктний вимір : монографія* / Іван Тітов, Ольга Кравченко, Людмила Москаленко ; за ред. І.Г. Тітова. – К. : ВЦ «Академія», С.94–119. 206
86. Тітов, І.Г. (2006). Розвиток творчої уяви молодших школярів : *навчально-методичний посібник для шкільних психологів та вчителів*. Полтава : Астрєя, 112 с.
87. Тіхонова, М.І. (2003). Психологічні фактори емоційної дезадаптації молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 21 с.
88. Федоренко, Ю. (2006). Роль групових норм в процесі регуляції поведінки особистості та групи. *Соціальна психологія*. №6. – С.95–104.
89. Ханецька, Н.В. (2005). Психологічні передумови розвитку молодшого школяра як суб'єкта учіння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». Київ.– 19 с.
90. Харченко, О.В. (2001). Соціальний статус особистості: структура, детермінанти розвитку та форми прояву : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» К., 17 с.
91. Чепелева, Н.В. (2003). Життєва ситуація особистості *Основи практичної психології*. Підручник. – К. : Либідь, С.112–135.
92. Черенщикова, Д.В. (2011). Позитивна психотерапія як засіб оптимізації педагогічного спілкування у вищих навчальних закладах :



- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» Івано-Франківськ, 25 с.
- 93.Швалб, Ю.М. (1998). Психологічна діагностика рівня сформованості учбової діяльності в молодших школярів . *Психологія*. Вип. 31. – С. 58–73.
- 94.Шевченко, О.В. (2005). Національна ідентифікація у становленні Я-образу
- 95.особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» . К., 21 с.
- 96.Юдіна, Н.О. (2002). Мотивація молодших школярів / Н.О.Юдіна. – Полтава, 40 с.
- 97.Юдіна, Н.О. (2003). Розвиток мотивації навчання молодших школярів у процесі вивчення інтегрованих курсів : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» К., 16 с.
- 98.Яблонська, Т.М. (2013). Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : [монографія. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 444 с.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### *Первинні дані емпіричного дослідження*

*Таблиця А.1*

#### Котирувальна матриця контент-аналізу

	А	Б	В	Г	Д	n	n
1							
2							
n							
∑n							

Рядки таблиці позначають окремі документи (описи соціального статусу молодшого школяра), а стовпчики – класифікаційні одиниці відповідних одиниць аналізу, а саме:

1. – іменники, які вживаються як синоніми слова школяр: школяр – це...(дитина, людина, учень і т.п.);
2. перелік обов'язків школяра;
3. перелік прав школяра;
4. перелік соціальних ролей та характеристик школяра, у яких розкривається авторитетність та престижність статусного положення;
5. опис зовнішніх атрибутів статусного положення;
6. опис особистісних якостей, знань і умінь школяра;
7. опис мотивів школяра;
8. ідентифікація зі статусним становищем школяра

## Додаток Б

### Методика “Тест двадцяти суджень” «Хто я?»

*Мета:* визначити соціальну підсистему “образу я”, в якій відображенні сприймання, оцінка та переживання дитиною самої себе – носія певних соціальних відносин.

*Хід проведення.* Учні пропонують за 15 хв. написати 20 суджень – “хто я такий” далі слід оцінити суб’єктивну важливість кожного з суджень за п’ятибальною шкалою. Треба також позначити ті судження які учні вважають небажаними для себе.

Наприкінці тестування учням пропонують проілюструвати свої відповіді: пригадати конкретні ситуації, описати їх.

Обробка даних.

Судження поділяють на 8 груп:

1. судження-найменування(ім’я, вік, етнічна належність тощо);
2. соціально-рольові судження;
3. оцінні судження;
4. форми активності і схильності;
5. “фізичне я”;
6. компетентність-самовизначення;
7. особистісні характеристики;
8. інші судження.

На підставі виконання другого і третього завдань можна визначити індекс самоприйняття, що показує, яку частину висловлених суджень дитина вважає негативною, небажаною. Для цього слід підрахувати судження, позначені як небажані.

Індекс самоприйняття може бути в межах від 0 до 1, тобто  $0 < \text{індекс самоприйняття} < 1$ , де 0- негативні судження відсутні, 1 – усі судження оцінюються як негативні.

Виконання останнього завдання можна проаналізувати за такими параметрами:

1. Міра обґрунтованості суджень;
2. Відповідність прикладу особистісним характеристикам;
3. Число посилань на конкретних людей і невизначені посилання “кажуть”, “усі” тощо.
4. Наявність значущих особливостей і референтних груп ( з якими підліток порівнює себе як з еталоном і на норми, думки цінності та оцінки яких орієнтується у своїй поведінці і самооцінці).

## Додаток В

### Корекційно-розвивальна програма для учнів

#### “Я — школяр”

##### Тема: „Життєвий шлях людини”

Завдання: Формування соціальної позиції школяра через розуміння місця шкільного дитинства на життєвому шляху особистості.

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах, створення колажів, обговорення у діадах.

Обладнання: робочий зошит, малюнки, що зображують людину у різні періоди життя (наприклад, немовля, дошкільник, молодший школяр, молодь, подружжя з дитиною, дорослий на робочому місці, бабуся і дідусь тощо), кольорові олівці, клей.

##### Етапи роботи:

- 1.Оголошення теми уроку, вітання.
2. Групова дискусія: «З яких етапів складається життя людини?»
3. Розповідь психолога про різні періоди життя людини.
- 4.Створення учнями у зошитах індивідуальних колажів „Життєвий шлях людини” шляхом наклеювання малюнків, що зображують людину у різні періоди життя (наприклад, немовля, дошкільник, молодший школяр, молодь, подружжя з дитиною, дорослий на робочому місці, бабуся і дідусь тощо) та їх доповнення власними малюнками і підписами.
- 5.Робота учнів у парах: взаємоперевірка виконаних завдань.
- 6.Підведення підсумків, бесіда з учнями: „Де зараз моє місце на життєвому шляху?”. Домашнє завдання: відмітити на колажу місця членів родини (батьків, братів та сестер, бабусь та дідусів, інших родичів), друзів і знайомих осіб.

##### Тема: «Школярі: від минулого до сьогодення»

Завдання: Формування соціальної позиції школяра через розширення знань учнів про історію соціального статусу школяра (особливості шкільного

навчання в різні історичні періоди, права та обов'язки школярів різних часів).  
Формування соціальної ідентичності школяра через активізацію процесів інтеграції («Що об'єднує всіх школярів від минулого до сучасності?») та диференціації («Чим школярі в усі часи відрізнялися від дітей та дорослих?»).

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах.

Обладнання: робочий зошит, колаж з малюнків та фотографій, що ілюструють особливості шкільного навчання в різні історичні періоди.

#### *Етапи роботи*

1. Оголошення теми уроку, вітання.
2. Перевірка домашнього завдання, робота у малих групах.
3. Бесіда: «Що ви знаєте про життя школярів у минулому?»
4. Ілюстрована візуальною наочністю (колаж з малюнків та фотографій) розповідь психолога про особливості шкільного навчання в різні історичні періоди, права та обов'язки школярів різних часів.
5. Бесіда з учнями: «Що об'єднує всіх школярів від минулого до сучасності?», «Чим школярі в усі часи відрізнялися від дітей та дорослих?».
6. Виконання письмової роботи у зошиті «Що об'єднує всіх школярів від минулого до сучасності?», «Чим школярі в усі часи відрізнялися від дітей та дорослих?».
7. Доповнення відповідями учнів колажу «Школярі: від минулого до сьогодення», який демонструється у класі до наступного уроку.
8. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання: малюнок на тему «Школяр майбутнього»; питання до малюнку «Що спільного у школяра майбутнього зі школярами минулого і сучасності?», «Що відрізняє школяра майбутнього від дітей та дорослих?». Малюнки демонструються початку наступного уроку.

**Тема: «Школярі планети Земля»**

Завдання: Формування соціальної позиції школяра через розширення знань учнів про особливості шкільного навчання в інших країнах, права та обов'язки школярів різних країн. Формування соціальної ідентичності школяра через активізацію процесів інтеграції («Що об'єднує всіх школярів планети?») та диференціації («Чим школярі різних країн відрізняються від дітей та дорослих?»).

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах.

Обладнання: робочий зошит, колаж з малюнків та фотографій, що ілюструють особливості шкільного навчання в різних країнах.

#### *Етапи роботи*

1. Оголошення теми уроку, вітання.
2. Перевірка домашнього завдання, представлення малюнків та їх обговорення.
3. Бесіда: «Що ви знаєте про шкільне навчання в інших країнах світу?»
4. Ілюстрована візуальною наочністю (колаж з малюнків та фотографій) розповідь психолога про особливості шкільного навчання в інших країнах, права та обов'язки школярів різних країн; бесіда з учнями: «Що об'єднує всіх школярів планети?», «Чим школярі різних країн відрізняються від дітей та дорослих?».
5. Виконання письмової роботи у зошиті «Що об'єднує всіх школярів планети?», «Чим школярі різних країн відрізняються від дітей та дорослих?».
6. Доповнення відповідями учнів колажу «Школярі планети Земля», який демонструється у класі до наступного уроку.
7. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання – міні-твір на тему “Школярі України”.

#### **Тема: „Бути школярем – це добре!”.**

Завдання: Формування емоційної складової соціальної позиції школяра.

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, робота у малих групах, індивідуальна робота у зошитах.

Обладнання: робочий зошит, таблиці порівняння статусів дитини, школяра та дорослого.

### *Етапи роботи*

1. Оголошення теми уроку, вітання.

2. Перевірка домашнього завдання (робота у малих групах, групова дискусія).

3. Бесіда з учнями: „Які нові можливості з'являються у дитини, коли вона вступає до школи?”.

4. Робота у малих групах з пошуку відповідей на питання „В чому переваги статусу школяра порівняно зі статусом дитини?”, „В чому переваги статусу школяра порівняно зі статусом дорослого?” та складання відповідної таблиці.

5. Представлення, обговорення і доповнення відповідей малих груп.

6. Бесіда з учнями: „Яку користь людині дає становище школяра?”, „Які вигоди має школяр порівняно з дитиною і дорослим?”, „Які здібності і якості розвиваються у людини, коли вона є школярем?”, „Де, коли і за яких умов школяреві буває добре?”, „Яка роль шкільного періоду на життєвому шляху людини?” тощо.

7. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання: письмова відповідь на питання: „Чому бути школярем для мене добре?”.

### **Тема: „Чим займається школяр? (діяльність школяра)”**

Завдання: Формування когнітивної (повнота та адекватність уявлень про сутність навчальної діяльності) та емоційної (позитивне ставлення до навчання) складових соціальної позиції школяра.

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах, робота у малих групах.



Обладнання: робочий зошит, картки із завданнями „Знайди правильне та хибне твердження”.

### *Етапи роботи*

1. Оголошення теми уроку, вітання.
2. Перевірка домашнього завдання, робота у малих групах “Що у нас спільного? Чим ми відрізняємося один від одного? Чому можемо навчитися один у одного (або взяти приклад)?”.
3. Бесіда: «Які види діяльності людини ви знаєте?».
4. Розповідь психолога про різноманіття діяльностей людини.
5. Робота учнів у малих групах зі складання переліку видів діяльності школяра („Чим займається школяр”).
6. Представлення, обговорення і доповнення відповідей малих груп.
7. Узагальнення відповідей психологом, складання на дошці загального списку кола діяльностей школяра.
8. Бесіда з учнями: „Що є основною діяльністю школяра?”.
9. Робота учнів у малих групах за завданням „Знайди правильне та хибне твердження”: учням на картках пропонуються пари тверджень, з яких необхідно обрати правильне і хибне, наприклад, „Школярі навчаються для отримання знань” або „Школярі навчаються заради отримання гарних оцінок”; „Головна ознака школяра, те, що він носить шкільну форму” або „Головна ознака школяра, те, що він опановує знання у школі” тощо.
10. „Голосування” малих груп за правильні відповіді, їх обґрунтування учнями та аналіз психологом.
11. Бесіда з учнями: „Для чого у майбутньому школяреві знання, отримані у школі?”, „Як він їх може використати?”, „Яку користь вони принесуть особисто йому і суспільству в цілому?” тощо.
12. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання: письмова відповідь на питання (з ілюстраціями у вигляді малюнків, колажу тощо) „Мої улюблені види діяльності як школяра”.

## **Тема: „Обов’язки та права школяра”**

Завдання: Формування когнітивної та емоційної складових соціальної позиції школяра (повнота й адекватність уявлень про обов’язки та права школяра, адекватне ставлення до них).

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах, робота у малих групах.

Обладнання: робочий зошит, плакат “Пам’ятка прав і обов’язків школяра”

### *Етапи роботи*

1. Оголошення теми уроку, вітання.
2. Перевірка домашнього завдання, робота у малих групах.
3. Розповідь психолога про обов’язки та права як невід’ємні компоненти будь-якого соціального становища.
4. Робота учнів у малих групах зі складання переліку прав та обов’язків школяра у сфері діяльності.
5. Обговорення і доповнення відповідей малих груп. Групування прав та обов’язків за сферами життя людини
6. Складання психологом на основі відповідей учнів „Пам’ятки прав і обов’язків школяра”, яка у формі плакату розміщується у класі.
7. Бесіда з учнями: „Що нового ви дізналися про свої права та обов’язки? Якими є основні обов’язки школяра? Якими є основні права? До чого може призвести невиконання школярем своїх обов’язків? До чого може призвести не реалізація школярем своїх прав? Як саме школяр має виконувати свої обов’язки? Як саме він може реалізовувати свої права?”.
8. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання: щоденно проводити самооцінку виконання прав та обов’язків школяра (за укладеним на уроці списком).

**Тема: „Як впізнати школяра? (Атрибути статусу школяра)”.**

Завдання: Формування когнітивної та емоційної складових соціальної позиції школяра.

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальне малювання.

Обладнання: робочий зошит, кольорові олівці.

#### Етапи роботи

1. Оголошення теми уроку, вітання.

2. Перевірка домашнього завдання, робота у малих групах “Що у нас спільного? Чим ми відрізняємося один від одного? Чому можемо навчитися один у одного (або взяти приклад)?”.

3. Розповідь психолога про зовнішні атрибути соціальних статусів.

4. Індивідуальне малювання на тему „Школяр” із зображенням відмінних рис школяра і позначенням їх на малюнку.

5. Демонстрація малюнків на дошці та їх обговорення: „Що спільного на всіх малюнках?”, „Як впізнати школяра?”.

6. Підведення підсумків уроку. Домашнє завдання: перевірити і за потреби покращити стан власних зовнішніх атрибутів статусу (наприклад, шкільної форми, рюкзака ін.).

#### **Тема: «Я – школяр»**

Завдання: Формування когнітивного та емоційного компонентів соціальної ідентичності учнів.

Форми роботи: бесіда, групова дискусія, індивідуальна робота у зошитах.

Обладнання: робочий зошит, особисті фото учнів в різні періоди життя, “Поради мудрого школярика” .

#### Етапи роботи:

1. Оголошення теми уроку, вітання.

2. Перевірка домашнього завдання, робота у малих групах “Що у нас спільного? Чим ми відрізняємося один від одного? Чому можемо навчитися один у одного (або взяти приклад)?”.

3. Індивідуальна робота учнів у зошитах: “Ось так я виглядаю” (підбір та вклеювання фото). “Мене звати...”, “Я народився(лася)...”, “Я маленьким(а) був(ла) таким(ою)” (підбір та вклеювання фото), “Я сьогодні ось такий(а)” (підбір та вклеювання фото), “Я люблю...”, “Я хочу...”, “Мені весело коли...”, “Мені сумно коли...”, “Мені страшно коли...”, “Мені цікаво коли...”.

4. Представлення своїх робіт у малих групах. Обговорення: “Що у нас спільного? Чим ми відрізняємося один від одного?”.

5. Індивідуальна робота учнів у зошитах: “Допиши речення”: “Учитися — це...”, “Я хочу навчитися...”, “У школі я навчаюся...”, “Найбільше я люблю такі предмети...?”, “Я ходжу до школи, щоб...”.

6. Представлення своїх робіт у малих групах. Обговорення: “Що у нас спільного? Чим ми відрізняємося один від одного? Чому ми можемо навчитися один у одного?”.


7. Представлення результатів роботи кожною з малих груп.

8. Представлення та обговорення “Порад мудрого школярика”:

- Я чемний і люб'язний завжди і за будь-яких ситуацій.
- Не ставлю себе і свої інтереси на перше місце.
- Зважаю на бажання і настрої інших людей: дорослих, одноліток, менших.
- Завжди пам'ятаю про мої учнівські обов'язки.
- Люблю свою школу, клас, учительку.
- Бережу свої та шкільні речі, майно.

9. Підведення підсумків, домашнє завдання міні-твір на тему “Я-школяр!”.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.  
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів  
мають посилання на відповідне джерело.

Штефлюк А.В.   
(підпис)